

MÚZEUMI KURÍR

1973. OKTÓBER.

(II. KÖTET 1. SZÁM (II. SZÁM))

32 76

11 20

MÚZEUMI KURÍR

II. kötet, 1. szám (II. szám)

Debrecen

1973.

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbárátok Körlevele
Hajdúböszörményi szám

A fedőlapon Szilágyi Imre: Hajdúsági ház c. linómetszete

Szerkesztő: Dankó Imre
Megjelenik évente három számban
Tíz szám egy kötetet alkot, a köteteken belül az egyes számok
számozása folyamatos. Minden kötethez, azaz tizedik számhoz,
magyar és angolnyelvű tartalomjegyzék,
valamint mutatók járulnak
Szerkesztőség: 4001. Debrecen, Pf. 61. Déry Múzeum, Déry tér 1.
Felelős kiadó: Dankó Imre
Készült 1000 példányban. Terjedelme 3,75 (A/5) ív
Heves megyei Nyomda Vállalat, Eger.
Igazgató: Solymos József.
Engedélyszám: 92 217

A hajdúböszörményi szám elé

Örömmel vállaltuk azt a feladatot, hogy a *Múzeumi Kurír* 11. (hajdúböszörményi) számát összeállítsuk. Jó alkalom ez arra, hogy a múzeumbaráti kör helyi tevékenységéről számot adjunk, hogy ismét átnyújtsunk egy csokorra valót a baráti kör tagjainak írásából, amelyek városunkkal, Hajdúböszörménnyel foglalkoznak.

Különösen kedves kötelességünk, hogy helyet adjunk Veress Géza (1899–1970) festőművész munkásságát méltató írásnak, ezzel is idézve emléket, művészetét. Ha őszinték akarunk lenni, akkor meg kell vallanunk, hogy keveset láttuk képeit, alkotásait szülővárosában, Hajdúböszörményben. Pedig sokan ismerték, tisztelték és szerették itt is, de azzal, hogy Debrecenben élt, ott alkotott, akaratlanul is eltávolodott városától. Legyen e kötet, s majd az 1974-ben megrendezésre kerülő emlékkiállítás is művészetének, emberiségének hirdetője.

Hajdúböszörmény, 1973. szeptembere

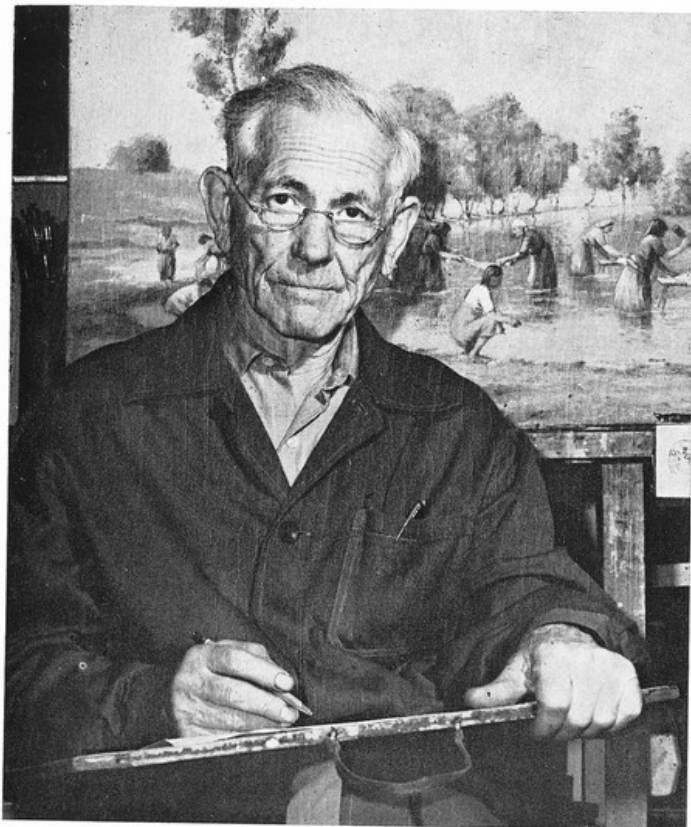
a Hajdúsági Múzeum
munkatársai

Veress Géza festészete és grafikája (1899-1970)

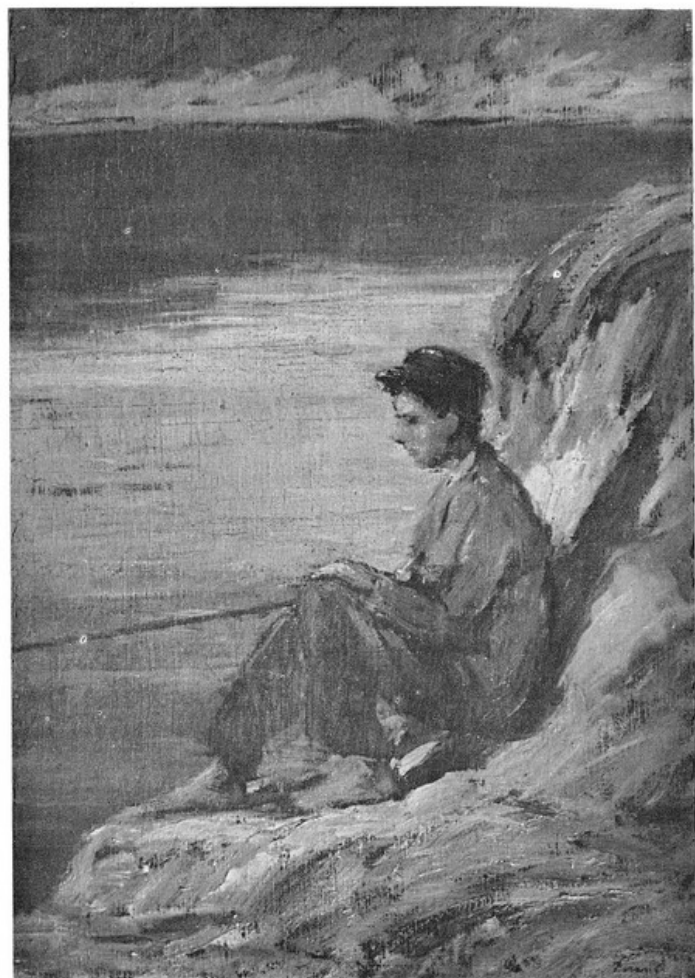
TÓTH ERVIN

Debrecen képzőművészeti múltjának jelentős egyénisége: Veress Géza 1899. június 7-én, Hajdúböszörményben született, a Képzőművészeti Főiskolára 1916-ban került, amikor is Csók István volt a mestere. Tanulmányait az első világháború szakítja félbe, csak 1920-ban tud visszamenni a Főiskolára, amikor már Glatz Oszkár foglalkozik vele 1922 nyaráig. A háború, — mint annyi kortársát — őt is megakasztja fejlődésében. Harcol Udinében és sebesülten kerül a velencei kórházba. Az olasz műkincsek helyett a szépségekre sóvárgó ifjúnak az első világháború nyomorultjainak vergődését kell néznie kórházi ágyán. Hazatérve egyideig az egyházművészet foglalkoztatja, majd 1924-ben Közel-Keletre indul, csaknem öt évre elhúzódo tanulmányútra. Ankarában a konstantinápolyi tűzéraktanya részére megfesti Kemál pasa arcképét, megfordul Egyiptomban, Algírban, közben állandóan vázlatozik, tussal, temperával és diófapáccal. Kelet hétköznapijairól, az utcákon zajló életről, vásárosokról, humoros, éles megfigyelésekről tanúskodó akvarell karikatúrasorozatot készített. Fejlődésében sokat jelentett ez az ötévi élményekben, kalandokban bővelkedő törökországi útja, amikor szinte kizárólag grafikai és vízfestmény-tanulmányokból tartotta el magát. Lóháton, teveháton, gyalog, vagy különböző típusú hajókon sokfelé eljut, bebarangolva Közel-Keletet, sőt, elkerült Singapurba is.

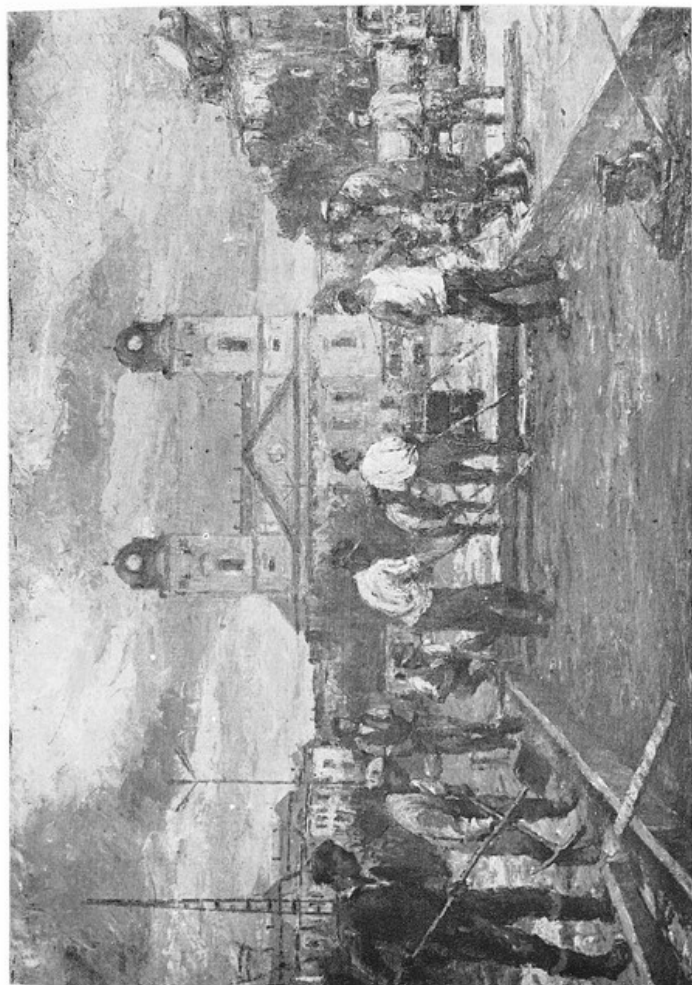
Stílusjegyei, meglátásai már egész fiatal korában kialakulnak. Igazi oeuvreje a tájjellegű festmények sokasága, Tarcsl, Tokaj, Veresmart, Tállya, Mád romantikus szépségei, rendszeres nyári utazásainak emlékei. Szívesen időzik vásznain a Tisza-parti jeleneteknél, megörökíti a Bodrog partját, Hollókővárát, s hamar lemérhetjük, hogy e romantikus hangvétel felel meg neki legjobban. Több képet festett Tokaj régi kőbányájáról, a szikes föld arabeszkjeiről, a hortobágyi tél mélységéről, s megragadta figyelmét az épülő Új Elet Park, melynek sok jelenete ma már dokumentum jellegű. Foglalkoztatta érdeklődését a nádudvari fazekasok élete, a fűrő-faragó cigányok, a Tisza és a Bodrog örökké változó vízfelülete, amelyekbe sajátos, romantikus hangulatot tudott vegyíteni. Egyéni vonásai legszebben vízparti jeleneteinél bontakoztak ki, amikor is a közvetlen élmény, a könnyen áttekinthető komponálás lényegre tömörítve mutatják halkszavú líraiságát. Égboltjai, víztükröknek játékos villódzásai emlékezetes nyomot hagynak a nézőben. Ott érezzük a legerősebbnek, ahol természetű megfigyelései tiszta festőiségre váltódnak át, s ott találjuk legkevésbé mélynek, ahol hiányzik az átformálás merész bátorsága, amikor az emberi élet mélyebb problémáit csak felületileg

Veress Géza festőművész
(Háttérben a művész Tiszaparti táj c. képe)
(Foto: Pathó Sándor)

Veress Géza: Halászó parasztfiú

Veress Géza: A felszabadulás után

érinti. Veress Géza kétségtelenül leíró módszerekkel dolgozik, de ezek mégse egyszerű áttétel nélküli természetábrázolások. Ha Veress Géza kiállított anyagát témakörök szerint tagolnánk, elsősorban csak a tájképekre kell gondolnunk, de a tájképek mellett bőven találunk csendéleteket. Sőt, sokalakos, bár az embert inkább stafagge jelleggel szerepeltető népi hangvételű tájjeleneteket is. A részletek pontos, aprólékos megfigyelései több képén kötik az ábrázolás elevevességét. Veress Géza szívesen foglalkozott a tehetséges fiatalokkal. A Képzőművészeti Szabadiskola vezetését 1952-ben vette át, melyet nyugalomba vonulásáig, 1960-ig irányított. Sohasem éreztem, hogy Veress Géza menekült volna a problémák elől, mert becsületesen, mindig azt festette, amire tehetősége kötelezte, ami lírai egyéniségéhez legközelebb állt, sőt, nagyobb lélegzetű emberábrázolásokra is képes volt. Összmunkásságának elismeréséül 1953-ban kormányzatunk a Munkácsy-díjjal tüntette ki. Mint embert rendkívül közvetlen, fanyar humorú, jó barát, s szíves társalgónak ismertük, gyakran mesélt életéről, Debrecen képzőművészeti arculatának formálódásáról, hiszen ő mindezeket tanúként élte át. Különösen szívesen idézte a frontudósítóként működő Mednyánszky-val való találkozását (1917-ben) és első ismerkedését Vaszary Jánossal az olasz Piave mellett. Az örökfiatal mester állandó munka lázában égett, s életművét sokasodó vásznai s rajzai tematikában a felszabadulás utáni új életüket is gyakran megszólaltatták.

KRÓNIKA

Király Jenő hajdúböszörményi festőművész műveiből 1973. július 8-án emlékkiállítás nyílt a Hajdúsági Múzeumban. A tárlatot dr. Dankó Imre, a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok igazgatója nyitotta meg. A művész 33 akvarellje szerepelt a kiállításon, amelyek zömükben a hajdúsági tájat, s Hajdúböszörményt ábrázolják.

A kiállítás bevezető szövege: „Király Jenő 1885–1958. Kolozsvárott született, gyermekkorát félárván Körösszakállon tölti. Középiskoláit Nagyváradon, a Képzőművészeti Főiskolát Budapesten végzi el, ahol Székely Bertalan, majd Szinyei Merse Pál tanítványa volt. Ösztöndíjasként járt Rómában, megismerte Ausztriát, különösen sokat dolgozott szülőföldjén, Erdélyben.

1909-ben kezdő tanárként telepedett le Hajdúböszörményben. Nyugdíjazásáig a Bocskai István Gimnázium rajztanáraként működött. Nyugdíjas éveit is városunkban töltötte. Megszerette e tájat, a Hajdúságot, s a hajdúsági embereket. Képeinek jelentős részét Hajdúböszörményben festette. Különösen kedvelte a város keleti részét, a Vénkertet, a Középkertet, a hepe-hupás utcákat.

Tagja volt a Szinyei Társaságnak, alapítótagja a Nemzeti Szalonnak, rendszeresen kiállított a Múcsarnokban. Számos kiállításon mutatkozott be az őt tisztelő és szerető hajdúböszörményi közönségnek is”.

Ismeretlen iratok Hajdúböszörmény XVII. századi történetéből

OROSZ ISTVÁN

A hét hajdúvárosban a XVII. század elején letelepített lakosság életéről nagyon kevés olyan forrásanyag maradt ránk, amely a városok magisztrátusának működése során keletkezett. Hajdúszoboszló protokollumának bejegyzései a század harmincas éveiben kezdődnek ugyan, s Polgár 1643-ból származó „statutuma” nyomtatásban is olvasható már a múlt század vége óta,¹ a század utolsó harmadáig terjedő időből azonban Szoboszlóról és Polgárról is nagyon kevés helyben keletkezett forrásunk van. Nem jobb a helyzet Nánás, Dorog, Hadház és Vámospercs esetében sem. A nánási magisztrátus által kiadott első irat 1653-ból származik, Dorogról, Hadházzal és Vámospercsről pedig az első jegyzőkönyvi bejegyzéseket is csak a XVII–XVIII. század fordulójáról ismerjük.

Böszörmény helyzete Nánáéhoz hasonlít. A bérelt prédiúmokra (Szentgyörgy, Zelemér, Vid) vonatkozó iratok között akadnak a XVII. század első feléből valók is,² a jegyzőkönyvi bejegyzések azonban csak az 1660-as években kezdődnek, s az első időben a városi magisztrátus névsoránál egyebet alig tartalmaznak. Eppen ezért kell fontosnak tartanunk a város története szempontjából minden olyan iratot, amely a XVII. század első felének, vagy derekának viszonyairól tájékoztat.

Az alábbiakban közlendő három irat 1647-ben, illetve 1654-ben keletkezett. Az eredeti szerződéseket Löky István böszörményi hajdú birtokos abban a perben mutatta be bizonyító anyagnak, amelyet 1781-ben Bertalan István és két testvére, János és Péter ellen folytatott. A böszörményi városi nótárius által írt másolat e per aktáihoz van csatolva.

Löky István a XVIII. század végén, amikor Böszörményben is a belső háztelkek arányában osztották fel a korábban nem telektulajdonosoknak is juttatott forgó vagy ugar földeket, s a régebben is telekföldnek tekintett tilalmi határ birtoklása alapjának is a városárkon belüli háztelket tekintették,³ igyekezett visszaszerezni családjá ősi telkét, hiszen ez lett az alapja a privilegiális földekből való részesülésének. A telek azonban már korábban a Bertalan család kezére került. A hajdú

városok jogszokása lehetőséget teremtett az ún. rehabeációs vagy revindicációs perek indítására, amelyek során a „hajdú hazafiak” korábban elidegenített telkeiket és földjeiket, mivel azokat csak zálognak tekintették, visszaszerezhették.⁴ Ezt a jogszokást, amely a Helytartótanács véleménye szerint „privilegiumokon semmiképp nem fundáltak”⁵ csak 1787-ben szüntette meg II. József, amikor a Hajdúkerületet visszacsatolta Szabolcs vármegyéhez. A forgó földek végleges kiosztása előtt, 1781-ben azonban még ezen az alapon jogosan követelhetette vissza Löky István háztelkét és földjeit.

A per anyagából arra is fény derül, hogyan vesztette el a Löky család a bemutatott szerződések által 1654-ben szerzett javait. Az 1781-ben pert folytató Löky István apja a néhai Löky Ferenc „a revolutionális időkben” — a Rákóczi-szabadságharc alatt — „árvaságra maradván Attyafiával idegen helyre lett eltávozása miatt az Actionalis Teleknek bírdalmától elesett”. Ezt a telket „mint régi hajdani hajdú hazafit illető telket” kérte vissza 1781-ben a Bertalan családtól Löky István. A telek visszakövetelésére egyébként már korábban még Löky Ferenc életében sor került. Öreg Löky Ferencné azt vallotta, hogy a felperes édesatyja „ezen actionális Telket haza jöveletekor az időben volt Nemes Tanács által rehabeálni és revindicálni kívánta volna, az akkori Nemes Tanács sem tagadta az A édes Attyának az Actionalis Fundoshoz való Jussát”.⁶ A földhasználat rendjének megfelelően azonban, mivel a forgó földekből nem telek szerint részesedtek a lakosok, nem volt olyan fontos a telek visszaváltása, mint 1781-ben.

A perben szereplő telek története számos társadalomtörténeti tanulsággal szolgál. Valószínűnek kell tartanunk, hogy nem Löky Ferenc volt az egyedüli, aki a „revolutionális időkben” elköltözött, majd később visszatért Böszörménybe.⁷ Bizonyára abban sem állt egyedül, hogy csak akkor igyekezett visszaszerezni családi telkét, amikor ez a földből való részesedés döntő tényezőjévé vált. Még fontosabbnak kell tartanunk a XVII. század derekának viszonyait tükröző iratokat. Ezek részletes elemzésére azonban a jelen keretek között nem vállalkozhatunk. (Az iratok névanyagát Szendrey István dolgozza fel). Annyi azonban első olvasásra is megállapítható, hogy 1654-ben Böszörményben, a későbbi időktől eltérően — még nem volt követelmény, hogy csak azok bírhatnak földeket a település határában, akik a városban laknak. A birtokait eladó Rosnyai János Sárospatakon élt. Igazolódik az a feltevés, hogy a városban lakást csak az I. Lipót által kirótt porció fizetése után tekintették a földbirtoklás előfeltételének. A Rosnyai János és a Vértsey János által eladott földek határbéli megoszlása értékes adatokat jelenthet a határhasználat vizsgálatában. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy Rosnyai Istvánnak a debreceni útfélen levő másfél nyilas földje feltétlenül olyan határban kellett hogy legyen, amit a XVIII. században az 1784. évi felosztásig, forgó s nem telek utáni földnek tekintettek. (A debreceni út sehol nem vezet keresztül olyan határreszen, amelyet 1784. előtt telek utáni földnek tekintettek volna).

1. Komáromy András: A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Budapest, 1898.

2. Poór János: Hajdúböszörmény mezőgazdasága a XVII. és XVIII. században. (Szendrey István szerk.: Hajdúböszörmény története) Debrecen, 1973. 390. l.

3. U. o. 341. l.

4. Orosz István: Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom (Rácz István szerk.: Hajdúnánás története) Hajdúnánás, 1973. 93. l.

5. HBMt. Hajdúkerület I.-tára. IV. A. 502/b Fasc. 14. Nro. 249.

6. Uo. Hajdúböszörmény I.-tára. V. A. 1/b, 9. Fasc. XXIX.

7. V. o. Poór: I. m. 312. l.

A birtokok örök áron való értékesítése mutatja, hogy a „visszavált-hatóság” uzusa valóban csak a XVII–XVIII. század fordulóján alakult ki, azzal kapcsolatban, hogy mindenki ház- és földtulajdonos lehetett, aki a kirótt királyi adót hajlandó volt megfizetni.

A szerződésekben szereplő ház és föld árának egymáshoz való viszonyítása jól mutatja a föld értéktelenségét stb.

A három irat a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban V. A 1/b–9. Hajdúböszörményi levéltára Közgylési iratok Fasc. XXIX. állagban található. A csomóban numerus megkülönböztetés nincs. Az iratokat az 1781-ben készített másolat alapján közöljük.

I.

En Jóna János házas társa Löky Dorko Asszony R.(ác) Bőszörmény Várassában Zabolcs Vármegyében Lakozó, adom mindenneknek értések-re, a kiknek illik ez jelen való levelemnek rendiben, hogy az 1653-dik esztendőben die 29-a Mensis Martii Pört indítottam volt az én egy test s vér Attyamfia vitézlő Löky András ellen, itt a Bőszörményi Nemes Tanács előtt az mi Edes Attyánkról és Anyánkról maradt jókért. Illyen pr(ae)tensio alatt, hogy én osztozatlan voltam volna, az én egy test s vér Attyámfiával Löky Andrásal, és mind Attyai és Anyai jók Löky András Attyám fiánál volnának, melyeket egyenlő képpen kívántam volna közöttük meg osztani. De minthogy: Löky András attyám fia Tanúi által meg bizonyított, hogy engemet Löky Dorko Asszonyt, az attyai rész szerént azon jókból ki elégetet, az anyai rész szerént az jókból peniglen semmi részt nem vett Ujjóban való osztozást a Törvény közöttünk nem engedett, sőt inkább Indebitának poenálván száz forintot marasztalt engemet Löky Dorko Asszonyt az Törvény: mely énnekem Displacellván appelláltam az mi Director Urunk eő Nagysága Méltóságos Nagyság Kállay Hadi Székire, és ott is Löky András Attyám fiának szolgálván a Törvény: Novum Judiciumot extraháltam ezen dologból. De vévén eszemben, hogy: módjával az Novum mellett is nem p(ro)cedálhatok, tehát az R(ác) Bőszörményi Nemes Törvénszékben Fő kapitány Nemzetes Homok-Szentiványi Keresztesy András Uram előtt és a Nemes Tanács előtt meg békéltettünk ezen dologról egymást meg követtük, mint test s vér attyafiai. En pediglen Jóna Jánosné Löky Dorko asszony arra kötelezvé magamat, hogy ha ennek utánna Löky András attyám fiát azon jószágért törvénybe fogná, avagy eő kegyelme gyermekét és maradékát is ottan Patvarnák büntetésen két-száz forintot maradjak, mind annyiszor, valamennyiszor ez kötelemet és az fellyebb meg említett Törvényt háborgatnám, fiaim, leányaim s maradékim is az szerént el maradjanak ha ez kötelemet és Törvényt fel bontanák juxta Locum Decret(um) Part(is) 2° Tit(uli) 70^a. Mely két száz forintot statim et defacto ezen levélnek erejével meg vehessen Városunk akkor-

8. A Tripartitum II. rész 70. cím 3. § szerint „midőn valaki mást negyed- vagy hitbé vagy zálog jogra vagy akármely más dologra nézve is fölment és felold vagy ennek örökösét és utódait ő maga vagy netalán bekövetkezett halála után fiait, avagy más törvényes utódait ugyanazon dolog miatt ismét perbe vonná, az olyan, mihelyt erre nézve elfogadható és elégséges bizonyítékot mutathatnak fel, legott a patvarkodás büntetésébe esik.” A büntetés pedig 200 arany forint.

béli kapitánya az háborgató félen, toties quoties ez kötelemet violálná. Mely dolognak nagyobb bizonyására adtam ez pecsétes Levelemet kezem írásával és Bőszörmény Várassának szokott Pecséttével meg erősítvén Főkapitány H. Keresztesy András Ur és az Bőszörményi Nemes Tanács előtt, Actum Bőszörmény Die 29-a Augusti Anno 1654. Coram Andrea Keresztesy et Juratis Assessoribus R(ác) Bőszörményiensibus.

II.

En Vértessy János a Mi Kegyelmes Urunk Méltóságos Fejedelmünk eő Nagysága mezei hadában, Nagy Balás Hadnagysága és Seregében lakozó; adom mindenneknek értések-re az kiknek illik: ez jelen való levelemnek rendiben, hogy az mely házam énnékem volt Zabolcs Vármegyében Rác Bőszörmény városában Ujjvárosi utczában, melynek szomszédgya éjszak felől Boros János háza azon házamat adtam Vitézlő Löky András Uramnak és az eő Kegyelme házas, társának Kálló Magdolna Asszonynak s az eő Kegyelmes Fiainak Leányinak és utánna levő maradékinak eörök áron meg másolhatatlanképpen Hatvan magyar forintot, hogy eő Kegyelme úgy bírassák mint örökös jószágokat. Ha pediglen vagy én magam, avagy az mely Fiakat leányokat jövedőben Isten eő felsége adand meg másolná vagy törvényt vagy törvény uttyán kívül el akarná venni az háborgató fél mind annyiszor száz-száz forintot tartozzék le tenni, és úgy is soha hozzá ne juthasson. Melly dolognak nagyobb bizonyására adtam ez Pecsétes levelet kezem írásával és Városunk szokott Pecséttével meg erősítvén illyen Becsülletes Nemes személyek előtt, úgymint: Szekeres Miklós, Sóss István, Rác György Hites assessorok Lugosy Menyhárt, Magácsy Szűcs János és Nánásy István hites notárius előtt. Actum Bőszörmény die 30-a 7-bris Anno 1654. Egy Fél nyilas földet is adtam az pródi ut félen.

(Vértessy János)

III.

En Rosnyai János mostan Sárospatakon Lakozó, adom emlékezetül mindenneknek az kiknek illik ez jelen való Levelemnek rendiben, hogy En bizonyos szükségem végett adtam azokat az nyilas földeimet Vitézlő Löky András Uramnak Rác Bőszörmény Várassában Zabolcs Vármegyében Lakozónak, melly földeim itt az Rác Bőszörményi földön vagynak, ahoz tartozókat is, tizenharmad fél forintokon meg másolhatatlan képpen, eörök áron, Melly eörök nyilas földek rendel így következnek: Az Ujjvárosi ut félen, az Szakáll Farkasé mellett, egy nyilas föld, Az Kállai ut félen Bődy Györgyé mellett egy nyilas föld, Az Doroghy ut félen a Sáros Istváné mellett egy nyilas, Az Bődy ut félen az Kovács Pálé mellett fél nyilas, Az Pródy földön a Kereszt útra dülőben az Kávás...⁹ Dinnye földeim voltak az ugy mint az mind azokkal együtt tizen nyolcz számú földeket adtam eő Kegyelmenek. Arra ígérem pediglen magamat, (Evictio) veszek fel magamra) hogy valaki, törvény uttya szerént meg háborgatná, eő Kegyelmet, tartozzam meg oltalmazni, annak birodalmában: ha pedig csak edgyikben meg nem oltalmazhatnám is, avagy oltalmazni nem akarnám Tehát eő Kegyelmenek tartozzam le ten-

9. A másolatból hiányzik a többi föld felsorolása.

ni a szerént az elő Kegyelme pénzét, minden Pör Patvar nélkül. Ha pedig magam meg háborítanám elő Kegyelmet annak birodalmában, vagy törvényes vagy törvény uttya kívül; elsőben száz Magyar forintot tartozzam le tenni, és az után kereshessem Löky András Uramat, avagy az elő Kegyelme maradékát. Melly dolognak nagyobb bizonyosságára és erősítésére ez Pecsétes Levelemet kezem írásával és Pecsétléssel meg erősítvén ilyen becsületes Nemes¹⁰... Böszörmény Várassának Fő kapitánya Lugosy Menyhárt Uram, Sári István Uram, Gyenge Sebestyén Uram, Takács András Uram és Nánásy István Deák Böszörmény Várassának hités Nótáriussa előtt. Actum in Oppido RácZ Böszörmény die 2-a Novembris Anno Domini 1647.

Rosnyai János m. p.

A Hajdúböszörmény története c. munkában írt tanulmányunkban próbáltuk bizonyítani azt, hogy 1609-ben a várost nem hagyták el az addig ott lakó jobbágyság valamennyien. Vizsgálódásunkat csak nagy időköz kihagyásával végezhetjük, mert 1608-tól 1702-ig nem állt rendelkezésünkre névanyag. Mindössze annyi, hogy 1610-ben újjvárosiak (Balmaz-) panaszkodtak Mágocsy Ferencnél Kovács Albert böszörményi hajdú hadnagyra, aki zaklatta, sarcolta őket. A Kovács név azonban nem lévén alkalmas az összevetésre, s a panaszlevél az újjvárosiak közül nem nevez meg senkit, a szóbanforgó iratot sem a teljes kitelepülés, sem a Kállóból idetelepült hajdúk azonosításához nem használhattuk. (Lásd: *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1867. 311—12. old.)

Most azonban Orosz István olyan iratokat tárt fel peresanyagban, amelyek a XVII. század közepéről valók, s bennük 21 családnév szerepel. Ebből a 21 névből — most nem véve tekintetbe az összehasonlításra kevésbé alkalmasakat — 3 már a XVI. századi Böszörményben szerepel, azaz ekkor jobbágy. Nevezetesen a Nánásy, Löky és a Soós. Közülük azonban a Nánásy és a Lökyek a XVIII. században már nem szerepelnek a városban. A Soós viszont igen. Az ittmaradt jobbágyságból lett hajdúcsaládok száma tehát a Lökyekkel gyarapodik.

Ugyanakkor az is megállapítható ebből a névsorból, hogy a Szekeres és a Sári családok minden kétséget kizáróan ide települt hajdúk. Hasonlóan a Bertalanok, Borosok és a Gyengék.

Tudjuk, hogy ezek az adatok sem adhatják soha kezünkbe a böszörményi hajdúk teljes névanyagát, de az egy-két eset is tovább erősít abban a nézetünkben, hogy Böszörményt 1609-ben nem ürítették ki teljesen az addig ott élő jobbágyság, s esetenként — amint Orosz István közleménye mutatja — már a XVII. században „belenőttek” a hajdúk-zsöszébe.

Szendrey István

10. Kimaradt egy szó, valószínűleg: RácZ.

A kállói hajdúkról

SZENDREY ISTVÁN

Miként fentebb újólág kifejtettük, mind határozottabb álláspontunk, hogy 1609-ben Böszörményt nem hagyta el valamennyi addig ott élő jobbágy. Hasonló álláspontra helyezkedtünk a kérdés másik oldalát illetően, nevezetesen a Kállóból való áttelepülés kérdésében.

A történeti irodalomban ugyanis eléggé közismerten általánossá vált az a nézet, hogy a kállói vár őrsege és a Kálló városába telepített hajdúk között állandó lévén az összeütközés, ennek kiküszöbölése érdekében Báthory Gábor 1609-ben a kállói hajdúkat áttelepítette Böszörménybe. Mi már némely közleményünkben hangot adtunk annak, hogy Kállót 1609-ben nem hagyta el az egész hajdú lakosság. Egy ízben már arra is utaltunk, hogy közöljük a néhány év múlva Kálló városában összeírt hajdú családok névanyagát. Sajnos azonban ez a névsor — nyomdatechnikai okokból — abban a munkánkban sem szerepelt, a hivatkozás ellenére sem. Most áll módunkban annak az 57 hajdúcsalád nevének a közreadása, akiket 1616 szeptember 13-án az összeírók Kálló városában találtak. (A zárójelben levő névirások az összes lakosságot felölelő, s ugyanezen aktából származó anyagban szerepelnek. A neveket egyébként betűhíven közöljük).

Meg kell jegyeznünk még, hogy ilyen nevű családok — nem tekintve a Nagy, Kis, RácZ stb. neveket — Böszörményben nem szerepelnek. Az összeírás lelőhelye: Országos Levéltár, Kamarai levéltár. U. et. C. Fasc. 87. No. 77.

Zobor (Czobor) Matthias Hadnagy

Nagi Lukatsj	Sarkózi Andrass	Zolyomi Andrass
Vida Istvan	Dobos Andrass	Bajoni Mikloss
Balogh Demeter	Kutasi Istvan	Oroz Gergelj
Laszlo Istvan	Szilagj Giorgj	Szörke Gergelj
Giulai Marton	Szilagi Peter	Nagi Gaspar
Dur Boltisar	Racz Janoss	Kis Janoss
Marton Pal	Kis Marton	Racz Marko
Dekan Mihaj	Arpas Balint	Kopis Andrass
Nagj Benedek	Kalman Janoss	Racz Mihaj
Racz Janoss	Lantsas (Lanczas)	Szabo Gaspar
Nagj Janoss	Thamas	Nagj Mihaj
Szabo Andrass	Kalman Janos	Szabo Istvan
Bagits Andrass	Giulai Gergelj	Kapus Mihaj
Beres Istvan	Adam Istvan	Demjen Benedek
Harangi Mikloss	Ban Thamas	Kis Marton
Nagj Gaspar	Horvat Istvan	Sarudi Illjes
Nagj Peter	Horvat Mikloss	Lenczes Pal
Fekete Marton	Katona Janoss	Racz Peter
Geröcs Giorgj	Peteö Janoss	

Egy hajdúböszörményi módos parasztgazda szegődményes bér munkásai (1852-1877 között)

BENCsik János

Előjáróban el kell mondanunk, hogy a Hajdúsági Múzeum évtizedek óta működteti a „Múzeumbárátok Társaságát”, ahogyan a pártolók-ból és támogatókból álló lelkes csoportot H. Fekete Péter múzeum-igazgató titulálta. Mindig akadnak önzetlen pártolói a múzeumügynek a városban, s ma is népes csoport a Múzeumbárátok Köre. A baráti kör tagjait az intézmény összefogja, részükre havonként változatos programot biztosít; amikoris a helybeli „amatőr” kutatók mellett más helységekből meghívott előadókat szerepeltet. A baráti kör tagjai a legjobb szervezőknek bizonyultak. Számos becses tárgy közreműködésük révén került a múzeum gyűjteményébe. Éppen a most leírt történeti-néprajzi anyag közlésekor kell köszönetet mondanunk néhai Nagy Lajos tag-társunknak, aki becses adatokra hívta fel figyelmünket.

A tekintélyes Kun család gazdálkodását bemutató szemelvényeket Kun Demeter, egykori városgazda saját feljegyzéseiből írjuk ki. Gazdálkodásáról több mint húsz éven át vezetett számadásai az állattartási, a földművelési vonatkozások között rendre tartalmazzák a szolgák, a szolgáltatók és más bér munkások „szegődményes levele”-it. Ezek a pusztán munkaerő-áru-bér viszonylatokon túl értékes néprajzi, pénzgazdálkodási és szociológiai adatokat is megőriztek számunkra, s ezért is fontosnak tartjuk azok közre adását.

— „Szálkai Jakabot az 1852dik Évre meg fogadtam szolgámnak, béréül ígértem következőket: Először: Két köből Árpa vetés, 2szor egy Guba s egy kalap. 3szor Két pár fehér ruha kötöstül, egy pár Csizma, nyakra való, egy köblös földszántás, csizma új vasalás (egy párra). Pénz fizetés 11 váltóforint. Előpénzült adtam 1 váltó forintot.”

— „Takáts Zsuzsánnát szolgálómnak Egy évre megfogadván béréül ígértük im e következőket: Két pár Csizma, 60 váltó forint és egy kis Jánykája vele lakását. 1852 Évben Január 8kán és oskolába való feljártatását és még két pár fehér ruhát is.”

— „Az 1852-re H Varga Gábort megfogadtam villásnak itt való Szemmihály napi vásárig ilyen bér megadására: Iször Hat köből életért, az Élet lesz három féle, két köből rozs, két köből búza, két köből árpa és egy Pár Csizma. Tengeriét behozni, egy szekér Gaz hozás, egy köblös föld szántás.”

— „Az 1853dik Évre Szabó Istvánt megfogadtam szolgámnak béréül ígértem im e következőket: Iször két köből árpa vetés, egy köblöt a magam földjébe, a másikat pedig az övébe, egy Guba s egy kalap,

két pár fehér ruha kötöstül, két pár Csizma, nyakra való, egy pár új vasalás. Pénzfizetés 10 váltóforint.”

— „Az 1855dik Évben Bikás Tóth Istvánt szolgámnak; béréül ígértem nekik tillik, egész ruhát, két pár Csizma, két pár fehér ruha, egy kalap, egy nyakra való, egy rugott borjút, pénzfizetés 5 Váltó forint.”

— „Tóth István megszökött, ismét helyére állott Lévai Bálint, bérei így következők, 4 köből árpa rostálva, egy Guba, egy pár fehér ruha, egy pár Csizma, arra sarkantyú patkóseul, egy Kalap, nyakra való pénz, 8 Váltó forint, hogy sem több, sem kevesebb, május 14kén 1855.”

— „Anno 1856dik Évre Ör Pintye Istvánt megfogadván Szolgámnak béréül ígértük im e következőket: egy szűr, egy pár fehér ruha kötöstül, két Pár Csizma egyik párt megvasaltatva, egy kalap és nyakra való, a mosásir egy köből föld szántás, Egy tavaji Borjú a vetés helyébe, Pénz fizetés 10 V ft.”

— „1857 Évbe... (július hónap 17kén) Gentsi Istvánt villásnak megfogadtam mindenszethek napjáig, s e szerént: 8 köből élet terményekért, melyek így következők, három köből rozs, 3 köből árpa, 2 köből búza, egy pár csizma, 11 kereszt rozs szalma, egy Szekér Tengeri fődből a szállítás.”

— „Az 1863dik Évben megfogadtuk szógánknak Nagy Mihályt, béréül ígértük im e következőket: Egy szűrre 23 váltó forintot, két pár fehér ruha kötöstül, két pár Csizma, egyikre új vasalás, egy kalap és egy nyakra való, a mosásért a Gát megett egy köblös búza földnek a haza hozása és el nyomtatása, egy zsákos tengeri vetés az Igaz ur tanyájánál. Pénz fizetés 4 pengő forint.”

— „Az 1864dik évre megfogadtuk Andirkó Gábort szolgámnak, béréül ígértük im e következőket: Egy szűr, egy kalap, egy pár csizma, két pár fehér ruha kötöstül, a mosásért Kisorodón egy zsákos tengeri föld szántás és még a hazahozása is. Pénz fizetése 5 pengő forint, és még 5 véka árpa vetés.”

— „Az 1865dik Évben megfogadtuk Szabó György bátyám fiát Szabó Gábort szógának, béréül ígértük: Egy szűr, egy kalap és nyakravaló, két pár fehér ruha kötöstül, két pár csizma, egyikre új vas, egy zsákos árpa vetés az Igaz ur tanyája megett, pénzfizetés 15 váltó forint, a mosásért pedig 3 pengő forint.”

— „Az 1867dik évből meg fogadtam szógának egy Ároktüre való 15 esztendő kis fattyut, bért ígértünk: két pár Csizma, egyikre sarkantyú, a másikra pedig csak patkó, két pár fehér ruha, egy nyakra való, egy szűr, a szűr árába van ígérve 5 pengő forint, azután a mosást pedig magunk tesszük, a neve a fiúnak Mórész Ferencz.”

— „Az 1868dik évre fél esztendőre a Szolgáltató bérébe kiadtunk mindössze három pengő forintot, a csizmáját mi vettük, azután kér mindössze 2 p. 3 krj-t.”

— „Az 1867dik Évre megfogadtuk villásnak Fejér János bátyámat Augusztus 23-tul Szentmihály napig, az öt hétre bért ígértünk, két vékás tengeri földről tengerijét haza hozván, szintén egy köből búzáját haza hoztuk, két véka rozst, másfél véka kölest Ez a két darabról azt a kis rozsat elnyomtatjuk, és még a gyerekei szükségére egy kevés író is.”

— „Az 1868dik évből megfogadtuk szógának Oláh János fiát Mihályt, bért ígértem a kis Elemérbe tsutkába fél vikás buzát, azután a

Szigetorron van két vikás rozsa, azt feltakarni, enyomtatni, hazahozni, én adok takaró riszt, azután az Elemirbe van két vikás földje, abba ősszel rozst vetek, abba pedig én adok magot. Azután pedig pénz fizetés mind össze 20 pengő forint."

— „Az 1869dik évre ismét visszaállott Oláh Mihály szolgának, bére im e következő: A maga földjibe a Vidi földre három vika buzavetés, magot én tartozom bele adni, két vikás rozst a Zelemirbe, elnyomtatni, ezeket ősszel rozssal bevetni, magot én adok. Az után az erdő alatt ugar földünknek felét, az az tengeri vetést, az után pedig pénz fizetése mindössze 40 váltóforint."

— „Az 1869dik évben megfogadtuk Kozma Márhát fél esztendőre szolgának, bére: keszkenő, kötő pántlika, fehér ruha, egy pár csizma, pénz fizetés 23 váltó forint. Előpíztadtunk 25 garast."

— „Az 1870dik Évre megfogadtuk Oláh Mihályt szógának, bért ígertem: öt vikás rozssának minden munkáját, azután a szigetorri két vikás földet megszántani, buzát ad bele, ősszel rozssal bevetni, magot én adok bele, azután vetést adok az Ugarba az erdő alatt, három vékába árpát vetni, pénz fizetése 15 pengő forint."

— „Az 1871dik évre megfogadtuk szógának Varga Istvánt, bért ígertem két pár csizmát, két pár fehér ruhát, kalap, és nyakra való, szürre 8 pengő forint, két vikás árpa vetést az Elemirbe, a mosásir két vikás föld szántás dinnyének. Pénz fizetése mindössze 6 pengő forint. Elő pénzt adtunk egy pengőt."

— „Az 1872dik évre megfogadtuk szolgának az Dobó Imre bátyám fiját Istvánt: bére így következik: Egy szür, két pár csizma, egyikre új sarkantyú, egyikre ótska, kalap, nyakra való, két pár fehér ruha kötöstül, vetés két vékás tengeri vetést a Nagyelemérbe, pénz fizetés mindössze 9 pengő f."

— „1873dik évre megfogadtuk szolgának Tömöri Jánost, Bért ígertem: egy szür, kalap, nyakra való, két pár fehér ruha, kötöstül, két pár csizma, egyikre új sarkantyú, a másikra ótskát üttett, harmadfél vikás tengeri vetést a Telekfödbe a Nánási útnál, a mosásir két vikás tsutkaföld szántás az Elemérbe. Pénz fizetése mindössze 7 pengő forint."

— „Az 1874dik évre megfogadtam Szolga képpen Szilágyi Jánost, bére így következik: két pár csizma, egyikre új sarkantyú, másikra ótska, két pár fehér ruha kötöstül, kalap, nyakra való, szür hejibe pénz az az hét pengő forint, harmadfél vikás árpa vetés, a mosásért öt vikás földet az idesannyaét megszántok. Pénz fizetése mindössze 7 pengő forint."

— „Az 1874dik évre megfogadtam szolgámnak Bodnár Imrét, bért ígertem: két pár csizmát, egyikre új sarkantyú, a másikra ótska, két pár fehér ruha kötöstül, kalap, nyakra való és szür. Pénz fizetése mindössze 7 p forint. A mosásir egy zsákos föld szántás."

— „Az 1876dik évre megfogadtam szolgának Szilágyi Mihályt, bért ígertem, egész ruhát, egy szürt, kalap, nyakra való, két pár fehér ruha kötöstül, két pár szizma, egyikre új vas, a másikra ótskát üttett, pénz fizetés mind össze 8 pengőforint. A mosásir egy köblös földjét megszántok."

— „Az 1877dik évre megfogadtam szolgának Kis Mártont, bére 26 — huszonhat — pengő forint, és egy kevés örlés. Előpénzt kapott 30 krajcárt."

A „communitas”, a „nagytanács” létrejötte Hajdúböszörményben

POÓR JÁNOS

Hajdúböszörmény közigazgatásában, önkormányzatának alakulásában jelentős változás következett be 1737-ben. Az addig korlátlan vezetőszerepet betöltő „senatus” (tanács) mellett létrejött a „communitas”, a „nagytanács”.¹

„...a Senatus és a szegény nép akaratából elrendelték, hogy 60 személyt (tizedenként 10—10 főt) a népből választanak a communitasba, olyanokat, akik igazgatásra alkalmasak, bölcsék és jó erkölcsűek”. Egyúttal „a dolgoknak végbevitelére a communitas előjárójának — mindenkinél közös akaratából — egyet kiválasztani rendelkeztek”. A communitas vezetőjét főrmendernek, vagy tribunus plebisnek nevezték, ki tiszténél fogva — hivatalból — tagja lett a senatusnak. Az első főrmendernek Böszörményi Deső Jánost választották meg.²

A communitas létrejöttét belső társadalmi harc eredményének, s egyben a szembenálló erők kompromisszumának kell tekintenünk. Kitérünk ez a communitásbeliek számára készített eskümentából. A senatus mellett megjelenő szerv tagjainak együtt kell működnie a tanáccsal a bűnösök üldözésében; becsülettel kell teljesíteniük a rájuk bízott ügyes-bajos dolgokat; jelenteniük kell a város ellen irányuló mindenféle cselekedeteket, meg kell őrizniük a város jóvédelmeiről tudott titkokat stb. A communitást vezető főrmender „hiti formája” is a város hasznának előmozdítását teszi elsődleges kötelességgé, miben a senatus korlátozó szerepe nyer megfogalmazást. Azonban a mozgalom mögött álló társadalmi rétegek érdekei jutnak kifejezésre abban, hogy a főrmender tartozik a communitas által kifogásolt dolgokat és az ezzel kapcsolatos elképzeléseket, javaslatokat a senatus elé terjesztetni, valamint a város jóvédelmeinek hovaforrását gondosan ellenőrizni.³

Az elmondottak bizonyítják a senatus egyeduralmának halványodását. A folyamat azonban ezen a ponton nem állt meg. A communitas befolyásának növekedését bizonyítja az, hogy a század közepére a városi önkormányzat legfelsőbb fórumává a „Senatus és a Communitas együtt-

1 A téma részletes kifejtésére nem vállalkozhatunk. E helyen csupán az alapvető tények közlésére szorítkozunk. Vö. Helytörténetírás levéltári forrásai I. (1848-ig) Debrecen 1972. 226—238. l.

2 Hajdú-Bihar megyei Levéltár. V. A 1/a 2. Hajdúböszörményi Protocollum A. 128. l.

3 U. o.: 134 és 135. l.

tes ülése" vált.⁴ Hatásköre kiterjedt a város összes ügyeinek intézésére szolgáló rendelkezések (statutumok) meghozatalára, a végrehajtó szervek és tisztségviselők kijelölésére, mindennemű közigazgatási ügy ellenőrzésére. Ebből a szervből fejlődött ki a XIX. század elejére a közgyűlés.

Tagjainak száma változott: a senatust általában 24 fő, a kommunistást 40–60 fő képviselte. Joggal vetődik fel a kérdés: vajon melyik résznek, melyik szerv mögött álló társadalmi csoportnak az érdekei érvényesültek ebben az önkormányzati szervben?

Az együttes ülések határozatainak elemzéséből kitűnik, hogy az a mindenkor teletulajdonosok, a teljes jogú polgárok körülhatárolt körének érdekeit egyetemlegesen képviselte (ez a város lakosságának kb. 50 százalékát jelentette a XVIII. század folyamán.) Feltehetően, a jogszabályokban, az ügyintézésben járatosabb senatusi tagok kezdeményezéséből szerepet játszottak, ugyanakkor azonban a kommunálisbeliek létszámtöbblete a szavazások során mindenképpen ellensúlyozni tudta a tanács tagjainak egyéni érdekei alapuló határozati javaslatok elfogadását. Az együttes üléseket a szükséglettől függően, de általában havonként tartották.

Ezzel párhuzamosan a közigazgatási szervezetben lényeges módosulás tapasztalható ki. Nevezetesen: a senatus magisztrátussá alakult át, vagyis, tagjai között a végrehajtás, az ügyintézés vezetőit találhatjuk, a communitas pedig a kisebb tisztségek betöltőit és az ellenőrzéssel megbízottakat foglalta magában.

A fenti alapvető változások legfontosabb oka a város társadalmi szervezetének átalakulása volt.⁵

A XVIII. század első évtizedeiben a város lakossága két alapvető osztályra bomlott: *belsőtelekkel rendelkező, teljes politikai joggal bíró* (a lakosságnak kb. 40 százalékát alkották, kiknek 20 százaléka már nem eredeti hajdúleszármazott volt) polgárok körére. Ezek közül kerültek ki a *senatus tagjai*, a város különböző tisztségviselői. A lakosság 60 százalékát jelentő inquilinusok (béköltözött jövevény zsellérek) részesedtek a hajdúváros adta gazdasági előnyökből, de politikai életből ki voltak zárva.

A szatmári béke — különösen az 1720-as évek — után meginduló konszolidációs folyamat után Hajdúböszörmény rendkívül *alacsony gazdasági színvonalról* indult el. A hajdúkiváltság ismételt vesztésben forgott, megmaradásának döntő feltétele az *állami adók és szolgálatok* maradéktalan teljesítése volt. Ezért a *lakosság számának növelése*, illetőleg a szolgáltatásokat teljesítő körének bővítése a böszörményi „hajdúközösség” számára életfontosságú követelménnyé vált. Az országosan kibontakozó *jobbágyvándorlás* lehetőséget kínált a beköltözésre, ehhez azonban kedvező feltételeket kellett teremteni Hajdúböszörményben: Ennek érdekében az *állami terhekhez való hozzájárulás* fejében a beköltözőknek, illetőleg a már bennélőknek ideiglenesen (pusztán levő) belső telket, valamint a „forgó” és bérelt határrészeket szántóföldet,

⁴ Hajdúböszörmény története (szerk.: Szendrey István) Debrecen 1973. Rácz István: A hajdúszabadság birtokában 62–121. l. említést sem tesz ennek a fontos önkormányzati szervnek a létezéséről, sőt a senatus és a communitas kapcsolatát, működését is nagyon leszűkítetten és sématisztikusan tárgyalja.

⁵ Vö: Hajdúböszörmény története: Poór János: Hajdúböszörmény mezőgazdasága a XVII–XVIII. században. 307–336. l.

legelőt, kaszálót juttattak. (Közülük — később — egyesek állandó jellegetűvé tették a telek használatát, míg mások továbbra is ideiglenes jelleggel bírtak.) Az adó fizetése és a szolgálatok teljesítése tekintetében tehát nem volt különbség az utóbbiak és a korábban már adózó polgárok között. A teljesítések és szolgálatok mértékét a *lakosok jövedelme* (marhaszáma) határozta meg,⁶ ebbe azonban nem számították be a szántóföldi terményeket. (Ennek vizsgálata külön tanulmányt igényelne.)

Az 1720-as évektől a város privilégiumait biztosító szolgálatok és adók teljesítéséhez újonnan hozzájárulók harcának kibontakozása és feléledése kezdődött meg. Ezek ugyanis politikai jogokkal nem rendelkeztek: sem a senatusi tagságra, sem a hadnagy stb. tisztségre nem pályázhattak.

Osztályharcuk a 20-as évektől jól nyomon követhető. Első és lényeges eredménye volt az 1737-es határozat. A korábban politikai vezetőszerepet betöltő polgárok kénytelenek voltak soraikat kibővíteni, s az újonnan adózó lakosok egy részét bevonták a politikai hatalom gyakorlásába (communitas). Abszolút számokban, de relatíve is, ezzel kiszélesedett a *teljes polgárjogot* élvezők köre Hajdúböszörményben (50 százalék.). A régi és az új polgárjogot nyertek között a határvonal nem mosódott el egyszerűen, de a lakosság másik felével való szemben állásuk évtizedekre háttérbe szorította a közöttük levő ellentmondásokat.⁷

A Hajdú-Bihar megyei múzeumok 1972. évi eredményei

1972-ben, a debreceni Déri Múzeum állománya 5136 darabbal gyarapodott (állomány: 201 336 db), hasonló arányban gyarapodott a megye két másik múzeuma is. Múzeumaink az öt állandó kiállítás mellett, 24 időszakos kiállítást mutattak be. A látogatottság a következőképpen alakult: Déri Múzeum állandó kiállításai 132 344, a Déri Múzeum vándorkiállításai 44 111, a Déri Múzeum időszakos kiállításai 43 200, hortobágyi pásztor-múzeum 110 600, álmosdi Kölcsey-emlékkiállítás 699, nagykeréki Bocskai-emlékkiállítás 546, hajdúhadházi Földi János-emlékkiállítás 6200, balmazújvárosi Veres Péter-emlékkiállítás 1823, a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum állandó kiállítása 8672, a Hajdúsági Múzeum időszakos kiállításai 6981, a tiszacsegei zsellérház 689, a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum időszakos kiállításai 4860, a balmazújvárosi helytörténeti gyűjtemény 210, a püspökladányi Karacs Ferenc Iskola-múzeum 8430 látogatót fogadott, összesen 372 567 főt.

⁶ HBL. V. A 7/a 56 1718. Böszörményi gazdálkodási iratok 2. cs. Egy marhaszám = 2 ökör; 2 ló; 2 tehén; 30 öreg juh; 25 kaptár pásztor. Jellemző, hogy a vármegyékkel ellentétben a hajdúvárosokban nem volt adó a termésért. Vö: Varga J.: A parasztság állami kihasználása 51. l.

⁷ A XVIII. század közepétől kezdve az osztályharc új fejezete kibontakozott ki. (Ennek érzékeltetése nem feladatunk.)

Az első ismert hajdúböszörményi céhpecsétnyomó

NYAKAS MIKLÓS

Városunk iparáról mindeddig nagyon keveset tudunk, különösen igaz ez a megállapítás a feudalizmus korára vonatkoztatva. A nemrégiben megjelent városmonográfia e téren ugyan sokat segített,¹ feltáratlan emlékek, adalékok azonban továbbra is bőven akadnak.

A Hajdúsági Múzeumban folyó anyagrendezés-revizió során a nagyszámú pecsétnyomó átvizsgálása közben került elő az 1713-ban alakult szabócéh pecsétnyomója,² amelynek meglétéről a múzeum munkatársai sem tudtak; ez nagyon természetes is, hiszen a tárgy a beletárolás során a leltárkönyvbe egyszerűen csak „pecsétnyomó” megjelöléssel került be, minden kormeghatározás nélkül. Ezt egyébként nagyon könnyen el lehetett végezni, hiszen a pecsétnyomó közepén az 1713-as évszám áll. A rézből készült, 3 cm átmérőjű pecsétnyomó körirata egyébként a következő: „RACZ BÖSZÖRMENYI SZABÓ CÉH PECSTI”. A pecsétnyomó közepén a fenti 1713-as évszám mellett találhatjuk még

A szabócéh (1713) pecsétjének rajza

¹ Hajdúböszörmény története (szerk. Szendrey István). Debrecen, 1973. E korra lásd különösen Csíha Antal tanulmányát.
² HM. Helyi. gy. lelt. sz.: 53. 516.

a szabószerszámokat, az ollót és a tűt, mint a mesterség jelvényeit.³ A pecsétnyomó oldalán még a következő neveket találhatjuk: N. SZ: GAS-PÁR SOO SZ ANDRÁS. E nevek bizonyára a céh akkori előjárói jelenthetik.

A fentiek után nyilvánvaló, hogy a „Rác-böszörményi” (e korban ez volt a város általánosan használt elnevezése) szabócéh pecsétnyomójával állunk szemben. Tudjuk, hogy e céh kiváltságlevelét a nagy kézműves hagyományokkal rendelkező felvidéki városban, Kassán állították ki, s azt 1713-ban nyilván e pecsétnyomóval együtt ünnepélyes keretek között adta át Kassa város főbírája több szenátor jelenlétében a „Rác-böszörményi” szabócéh képviselőinek. Ugyanebben az évben nyerte el egyébként ugyancsak Kassán kiváltságait a böszörményi csizmadia céh is. F jelek tehát egyértelműen arra utalnak, hogy a jelentéktelen iparral rendelkező kiváltságolt hajdúváros kézművesei a kassai céhekkel kerültek filiálisi viszonyba.

E jelenség azért is érdekes, mert a szomszédos gazdag civisváros, Debrecen is rendkívül erőteljes céhes iparral rendelkezett, s bizonyítható az is, hogy korábban a debreceni szabók komoly érdekeltségét építettek ki a városban. Az 1713-ban megalakult szabócéh ugyanis nem tekinthető az első ilyen jellegű vállalkozásnak Hajdúböszörményben. Tudunk ugyanis arról, hogy a XVII. század közepén már működött itt egy öt tagból álló szabócéh Szabó vagy Zakony György vezetésével. E céh viszont a debreceni céh szabályai szerint dolgozott.⁴ E szervezet további sorsáról sajnos nincsenek adataink, nem tudjuk azt sem, hogy mikor szűnhetett meg, nem valószínű azonban, hogy az 1600-as évek zavaros utolsó évtizedeit keresztül vészelhette. Az 1713-as céhalakulások viszont jelzik, hogy a hajdúvárosok között egyébként a legkomolyabb kézműiparral rendelkező Böszörményben újra megérték a feltételek a céhek alakulására.

A Déri Múzeum kiköltözése

Az év első negyedével végrehajtottuk a Déri Múzeum teljes kiköltöztetését, hogy megkezdődhessen az épület felújítása. Az igazgatóság, a könyvtár, a régészeti, iparművészeti, néprajzi, helytörténeti és irodalmi gyűjtemény a Péterfia u. 1. szám alatt, a képzőművészeti és természettudományi gyűjtemény az Erzsébet u. 24/a szám alatt, a legújabbkori történeti gyűjtemény pedig a Hámán Kató u. 5/a szám alatt nyert elhelyezést. Az asztalosműhely a Péterfián, a restaurátor és fotolaboratórium az Erzsébet utcán működik. A Péterfián április 4. tiszteletére megnyitottuk átmeneti állandó kiállításunkat. Az Ecce homo, kellő védművekkel ellátva, eredeti épületünkben maradt. Ezúttal is tudatjuk, hogy az Ecce homo a felújítások alatt nem tekinthető meg.

³ A borsodi, abaúji és zempléni szabócéhok pecsétjében az olló, mint a mesterség jelvénye rendszerint szintén megtalálható, e területen azonban általános az olló és singest tartó férfialak ábrázolása. A böszörményi pecsétnyomóhoz leginkább a bodrogkeresztúri szabóké hasonlít, a szétnyitott olló szárai között fércchúzó látható. V. ö. Bodó Sándor: Borsodi, abaúji és zempléni céhpecsétek. Miskolc, 1970. (Különnyomat.)

⁴ Császár Edit: A Hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen, 1932. 40.

Az utolsó hajdú főkapitány, Sillye Gábor megválasztása 1861-ben

CSIHA ANTAL

A szabadságharc bukását követő önkényuralom a hajdúkat azzal is sújtotta, hogy az ország 5 katonai kerületre való osztásával a Hajdúkerületet megszüntette, csorbítva ezzel a hajdúvárosok lakóinak ősi jogait, melyek közül egyik legfontosabb a főkapitányválasztás volt.

A belpolitikai helyzet viszonylagos enyhülésével, az 1860-as októberi diploma visszaállította a Hajdúkerület törvényhatósági állását, de a főkapitányi szék betöltését felemás módon akarta megoldani. Arra akarta kötelezni a választókat, hogy három főkapitány-jelöltet terjesszenek fel, s az uralkodó a három közül jelöli ki a legmegfelelőbbet.

A főkapitány választás érdekében az első lépést a hajdúböszörményi kaszinó tette. A kaszinó ebben az időben nemcsak az úri társadalom szórakoztató intézménye volt, hanem legális lehetőségeket adott politikai kérdések megvitatására is.

1860. november 15-én a Hajdúkerület Tanácsközmánya (a jelenlévő tisztségviselőkből álló gyűlés) összejövetelt tartott, itt olvasták fel a kaszinó igazgató választmányának az átiratát.

„Köztudomás szerént a Megyék legnagyobb részében a főispánok kinevezetése s ennek folytába Megyéinknek régi alkotmányos állásaikba leendő visszahelyeztetéséhez az előleges intézkedések már megtörténtek, a Hajdú Kerületre, Magyar Hazánknak a Megyékkel egyik kiegészítő részére nézve pedig bár az október 20. 1860. Kelt s az ország fő Cancelláriájához intézett császári kézirat az országgyűlési választásokra nézve kétségbevonhatatlannak teszi azon jogokat, melyek által a Hajdú Kerület területére is alkotott követválasztási törvények érvényesítendők — a fő kapitány kinevezése azért maradt el, mivel a Hajdú Kerület a közelebbi gyászemlékű idők alatt széjjel darabolva lévén illető helyen semmi közleggel nem bírt óhajításait érvényesíthetni... A Hajdú Böszörményi Casino jelen igazgató választmánya hazafiúi kötelességének ösmeri Hazánk törvényes állásának e részben is restitutiójához az előleges lépést, oly módon megtenni, hogy a H K régi tisztviselőit több érdemes birtokosokkal a H K székhelyén H Böszörményben folyó November hó 15-én tartandó Tanácsközmányra fölhívja.”

A tanácsközmányon nagyszámmal megjelent közönség lelkesen fogadta az indítványt. Az összejövetelt a régi városháza termében tartották, de hogy külsőségekben is megadják a rangját a gyűlésnek, testületileg átvonultak a „praetoralis Házba” azaz, a Kerületházba. Farkas István táblabíróvá választották a gyűlés elnökéül. A gyűlés jegyzőkönyve a következő:

„A közbizalomnak hódolt érdemtelen tisztviselő (t. i. Farkas István) érzékeny szavakkal tolmácsolván a szét szakgatott Hajdú K. gyászos múltját, lelkesültséggel fejezte ki a jelen örömelevezetes pillanatait, s megemlítvén, hogy minden Hazafinak szent kötelessége saját erejét a közjóért felhasználni: Elnöki székét általános éljenzések között elfoglalta, 2. a jegyzőkönyv vezetésével közakarattal Kovács E, Varga, Hajdú K-i tiszteletbeli jegyzők bizattak meg. 3. A Tanácsközmány alapcéljára térvén: az üresedésben levő fő Kapitányi Hivatal mikép leendő betöltése kérdésére nézven nyilvánult azon általános közmegegyezéssé vált óhajítás: hogy a H K-nek százados gyakorlat által szentesített azon alkotmányos joga, mi szerént a fő Kapitány a Kerület választó közönsége által választott s a választás felterjesztés útján a koronás fejedelem által megerősített, épségben fentartassék: mire nézve: Az ország fő Cancellárjához folyó évi Október 20-ról intézett legfelsőbb Fejedelmi kézirat szerént az ősi Megyei rendszer s ez által a H K közigazgatási és Törvénykezési formájának helyre állítása is minden következeikkel szükségesnek ismertetvén, köz megállapodás által az ország fő Cancellárjához menendő három tagból, jelesen Sillye Gábor, Kovács Miklós és Gaál Mihály urakból álió küldöttség nevezetett következő utasítással. Ezen jegyzőkönyv alapján készitendő emlékirat benyújtása mellett esedezzek az Ország fő Cancellárja Ó főméltósága előtt a H K nevében, miszerint a Kerület százados gyakorlat által megerősített jog-alapokon intézhesse a főkapitány megválasztását, s ez által a Kerület minél előbbi újra szervezését. Igyekezék e tekintetből kieszközölni: hogy a H K Tisztikar egyik érdemtelen Táblabírája e Tanácsközmány Elnöke T Farkas István Úr nevezessék ki azon alkotmányos minőségben, melynél fogva az 1847/8 XXVI. T. cz. alapján kinevezett Központi Bizottmányt összehívhasa, hiányában az 1847/8. T. cz. alapján kinevezett Központi Bizottmányt összehívhasa hiányában az 1847/8. V. T. cz. szerint megállapított választási formák alapján kiegészíthesse s ez alapokon ősi alkotmányos jogai épen tartása mellett Fő kapitányát megválasztván az legmagasabb megerősítés végett a Főméltóságú M. Kir. Udvari Cancellária útján, mielőbb Ó Felsőéghez felterjeszthesse, s a legkegyelmesebb megerősítés után az elválasztott főkapitány hivatalos működését megkezdvén e H K — úgy közigazgatási, mint Törvénykezési tekintetben az egyedül üdvözölő és boldogító alkotmányos élet sánczaiba bevezethesse.”

1860. december 13-án szintén gyűlést tartottak Hajdúböszörményben. A gyűlés a jegyzőkönyv szerint az alábbiaknak megfelelően folyt le. „Elnök Ó Nsga (Karap Sándor) bemutatja a N M Magyar Királyi Helytartó Tanács útján a folyó évi November hó 30-ról 6926. sz. alatt hozzá érkezett a Királyi Felsőég által folyó évi Október 20-án kelt Legfelsőbb elhatározás folytán Magyar Ország Alkotmányos intézményei és ezen Országot a régi idők óta törvények, hitlevelek és Biztosításuk alapján illető Politcai és Igazságügyi ön igazgatása helyre állittatván a Szabad Hajdú Kerület és Százados gyakorlat által meg erősített Helyhatósági jogaiban vissza helyezése a királyi felség legkegyelmesebb akarata. N. M. Magy. Kir. H. T.-nak meghagyatik, miszerint Elnök Ó Nsgát azonnal a helyszínre küldetvén, s általa a Hajdú Kerületben közgyűlést hirdetvén, az oda Elnöksége alatt össze gyűlendő és az egyes Hat Hajdú Városokban az 1848 év előtt Szokásban volt gyakorlat szerént megválasztandó képviselők által szavazás útján, azon férfiaknak kijelölését

eszközöltesse, kiknek sorából a főkapitány Ó Felsége által lenne kinevezendő s a Hajdu Kerület elrendezésével megbízandó s eme Legfelsőbb helyről megbízatás felolvastatván Elnök Ó Nsga e gyűlés minden egyes tagját mélyen megható szív és lelket emelő előadását mondván el; következő képpen. Az elnök hivatkozva az októberi diplomára (1860 okt. 20) és annak következményeire, mely szerint a kerület visszanyerte alkotmányos jogait: ... — s ebből kifolyólag a Szabad Hajdu Kerületet is Helyhatósági jogaiba vissza állítani egyszersmind nekem megparancsolni, hogy ezen Sz. H. Kerületben közgyűlés tartatván az ide összegyűlő s az 1848. év előtt szokásban volt gyakorlat szerint megválasztandó képviselők által szavazás útján, azon férfiak kijelölését eszközöltessem kiknek soraiból ő apostoli királyi felsége a főkapitányt kinevezvén azt a Kerület elrendezésével meg fogja bízni."

A korelnök beszéde: „Az 1860-as Októberi Diploma kiadásának jelentőségéről és a 48 előtti állapotok visszaállításának fontosságáról a nemzeti lét szempontjából. Majd a tisztikar és főkapitány megválasztásáról szólt. „Nemes városokból egy tanácskormányt f. hó 6-ra ide Bösörménybe összehívni javasolja. E tanácskormány tagjai részéről egyhangulagosan meggyőződés nyilvánított, hogy mivel az Ó felsége által megszüntetett még jelenleg is fennálló kormány által kinevezett Városi Hivatalnokok a közönséget jogosan nem képviselik: Kerületi tisztviselőség pedig a jelenben nem létezik — pedig a két elemből kellene a régi gyakorlat szerint állani a Köz Gyűlésnek ez idő szerént jogos határozatok hozatalára képesített tagjai a közgyűlésnek mások nem lehetnek, mint az 1847/8 26-ik törvényezik 4. §-s értelmében az 1848-ik évben a Városokban megválasztott községi képviselők mennyiben még életben vannak, és még szintén életben levő Hajdani Kerületi Tisztviselők.

Illy közös megállapodás eredménye lévén tehát a jelen Köz Gyűlésnek általam eszközölt egybehívása mi előtt a vett Legfelsőbb rendelkezések képest a Nagy Méltóság Magyar Kir. Helytartó Tanács Elnöksége által kezemhez küldött s T. Hajdu Kerületnek szóló intézményt kézhez adván s e gyűlést meg nyitván felkérem ennek közönségét saját illetékességének kinyilatkoztatására. Szolgáljon mentségül e szokatlan s rendkívüli Kérdésre a rendkívüli helyzet".

A főkapitány választás idejére a közgyűlés megválaszt egy tiszt főügyészt, csendbiztost, és jegyzőt.

Továbbiakban határozzák, hogy „a főkapitány megválasztása alapjául is az 1847/8-iki szentesített 26. törvényen kívül más alapot felvenni nem lehet s ezen meggyőződéstől vezéreltetve a fő Kapitányi Hivatal betöltése az 1848/8-i törvény szellemében lenne eszközölendő s jelesül ezen törvényezik értelmében kijelölt választókból által, minden kijelölés nélkül, közvetlen választás útján s városonkint egy küldöttség által egy és ugyan azon napon összeszedendő szavazatok általános többsége által oly képp kívánja megválasztani, hogy e választás útján elő állítandó s megerősítés végett felterjesztendő fő Kapitányt a további törvényes rendezés idejéig mint a kerület főtisztviselője állíttassék hivatalába."

„Jegyzőkönyve

a Szabad Hajdu Kerület 1861. évi Január 12-én Ó Felsége által kinevezett elnök Karap Sándor Ur vezérlete alatt H. Bösörményben tartott közgyűlésnek.

A N. M. K. Magy. Helytartótanács elnöksége útján ezen Kerülethez 6926 sz. a november 26-iki ki bocsátott kegyes intézmény s ennek folytatásban mult évi december 13-án tartott Kerületi Közgyűlés határozatának értelmében a főkapitány megválasztása tekintetéből szükségessé vált szavazattal bíró lakosok törvényszerű összeírása s a szavazatok beszedése körüli eljárás törvényszerűsége tekintetéből kirendelt kerületi központi választmány az általa eljárása felett szerkesztett jegyzőkönyvet be muttván ezen jegyzőkönyvből köztudomására jutott a kerületnek, hogy a törvényes módok és szabályok szerint össze irt szavazattal bíró kerületi lakosok törvényesen és a kerületi végzés értelmében be szedett szavazatainak általános s össze számítva 10960 tevő summája minden kivétel s külömbiség nélkül Sillye Gábort ezen Kerületnek fiát Bösörmény Város 1848-ba volt képviselőjét s tiszt ügyészét választotta meg a főkapitányi diszes hivatalra.

A választás ekkénti eredménye annyival inkább örömmel tölti el ezen Hajdu Kerületet, mivel reményli és hiszi, hogy azon megtisztelő közbizodalom, mely a megválasztott fő kapitány irányában minden erre jogosított kerületi lakosok általános szabályzata által nyilvánult őt állandóan lelkesíteni fogják, hogy a Kerület boldogságát és jól létét soha nem csüggedő hévvel és buzgósággal előmozdítani egyik legfőbb hazafiúi kötelességének tartsa."

„Jegyzőkönyve

a SZ. H. Kerület 1861. febr. 25-én s több napjain tartott közgyűlésnek Február 25. Fő Kapitány Ngs Sillye Gábor Ur székfoglalása.

A közgyűlés Farkas István táblabíró vezérlete alatt számos tagból álló küldöttség által főkapitány urat a terembeni megjelenésre fölkérvén a kifejezett óhaját azonnal teljesítette főkapitány Ur s Szívek telyességéből származott szünni nem akaró éjjelezések csillapultával nyilváníta: hogy azon közóhajtsnak mely szerint Elnöki Széke elfoglalását megelőzve a törvényes esküt a terembe nem férhető nagyszámú nép előtt a székes ház udvarán tegye le mihez az idő derűtsége is alkalmul szolgált — kész örömmel hódolni. Azonban előzőleg szükségesnek látja: hogy elválasztását megerősítő hivatalos oklevelek olvastassanak fel, mihez képpst a gyűlés tartására tiszt ügyészül Gaál Mihály H. Bösörményi képviselőt, Jegyzőül Kovács Endre H. Bösörmény város első jegyzőjét és csendbiztosul Barcza Danielt kinevezvén.

Felolvastatott elsőben is Budán f. 1861 évi február 16-án a Magy. Kir. Helyt. Tanács ideiglenes Elnöke ifj Majláth György Tárnok Ó Méltóságának 2042. elnöki szám alatt kelt fő Kapitány Ó Msgához intézett hivatalos levele, mely szívélyes szavakban tudtul adja, hogy Ó Cs K Apostoli felsége f. hó 12-én kelt legmagasabb határozataival a Hajdu Kerület főkapitányává történt megválasztását helyben hagyni méltóztatott e megerősítésről okirat pedig a H. Kerületnek értesíttetése végett a N. Mélt. M. Kir. H. Tanács üléséből 10 214 szám alatt kelt intézménye olvasztatott fel: „mely szerint Ó Cs. Kir. Ap. felsége f. hó 12-én legmagasabb határozmányával Sillye Gábor Urnak Hajdu Kerület főkapitányává kelt megválasztását különös kegyelemből helyben hagyni egyszersmind azonban megparancsolni méltóztatott, hogy jövőre ezen hivatalnak betöltése oly módon mint az előtt vala szokásban t. i. legmagasabb színe elé telerjesztendő kijelölése útján történjék — a Tisztí Ügyész Hivatal által kije-

lentvén, hogy a Helytartósági intézményre a főkapitányi eskü letétele után tartandó közgyűlés előtt észrevételei elő sorolhatási jogát fentartja. A Köz Gyűlés tagjai fő Kapitány Urat a nagy számu nép folytonos éljenzései között a tereméből a Székes ház udvarára kísérték, hol a rögtönzött állványra lépven Isten Szabad ege alatt a Főkapitányi esküt ezen Szavakban le tette."

Ez a néhány jegyzőkönyvrészlet megfogalmazásában szükségszerűen alkalmazkodik az akkori politikai viszonyokhoz. De még így is kisüt belőlük az a szenvedély, amellyel elődeink jogaitak védelmezték az osztrák önkényuralommal szemben.

A közlemény forrásai a következő helyen találhatók:
HBML. IV. B 752/a 1 k.

KRÓNIKA

1973-ban két Káplár-alkotással gyarapodott a Hajdúsági Múzeum képtára. Az egyik Újvárosi Szabó Sándor (hajdúböszörményi parasztgazda) portréja, a másik egy katonaabrázolás. (Dr. Cseh Jenő).

A múzeumbarátok részére a Hajdúsági Múzeum ebben az évben is rendszeresen megrendezte a *múzeumi estéket*. A következő előadásokat hallgathatták meg a kör tagjai:

Kik voltak a böszörmények? (Dr. E. Kiss Sándor).

A hajdúsági népdal. (Dr. Papp János).

Tanulmányúton az észak-amerikai indiánok között. (Dr. Gunda Béla).

A hajdú kutatás időszaki problémái. (Dr. Szendrey István).

Norvégiai útiélményem. (Dr. Dankó Imre).

A Hajdúsági Nemzetközi Művésztelepen részt vevő művészek 12 műalkotását és egy művészi fotót ajándékoztak a közgyűjteménynek. Az ajándékozó művészek: Maghy Zoltán, T. Malachowsky (Lengyelország), V. Reichet (Szovjetunió), Nagy Sándor, Baász Imre (Románia), Balázs Imre (Románia), M. Makarsky (Lengyelország), M. Gabriel (NDK), A. Kolodziejek (Lengyelország), Gál András (Románia), Lakatos József és Vencsellei István.

Megjelent a Hajdúsági Múzeum első évkönyve. A kötet 15 történeti, régészeti, néprajzi és művelődéstörténeti tanulmányt közöl, nagyrészt a Hajdúság témaköréből.

1973 májusában megjelent *Hajdúböszörmény története* c. tanulmánygyűjtemény. A kötetet Szendrey István egyetemi tanár szerkesztette. Ezzel már négy hajdúváros (Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúhadház és Hajdúnánás) készítette el és jelentette meg történeti monográfiáját.

Die 6ta Jun Thót István uram Házbeli Portékáinak Laistroma

POÓR JÁNOS

Négy szakaszosból álló Thécába az alsó részében vannak

No. 10 nagyobb könyvek, 2^{dik} részébe

No. 11 darabb könyvek 3^{dik} részébe

No. 15 darabb könyvek 4^{dik} részébe

No. 36 darabb könyvek, egy magyar Bibliával

Sa: 72. (1 Róka mentét, 1 Selyem zöld nadrágot kezéhez vett Kiss Bálintné.)

Agybéli Portékák egy Nyoszolyába

1 Paplan 5 Párnák 2 derékally 1 lepedő 1 lepedő igen jó félék

Másik Nyoszolyába

1 Derékally 3 Hajnélkül való párnácskák 2 Pokrócz 2 nyoszolya 3 párna támasztó 2 paplan 1 Hosszu karszék

Egy ládába

No. 11 darabb különbkülönb féle könyvek, No. 6 fejtős szakasztó ruhák
No. 7 nyomtatásos szakasztó ruhák, 3 Asztal kendők, 2 Törülköző kendők, 1 Sávós abrosz, 1 kerek varrásos abrosz, 1 ócskás patyolat ingvál, 1 ócskás puszli, 4 pár kések, 1 dolmány, 1 viseltes nadrág, 1 Laibli, 2 ócska abrosz

Más kisebb ládába

No. 6 apró könyvek, 1 Tükör, 3 beretva, 6 bádok kanálok, 5 fakanál, 1 vas kanál, 1 harapó fogó, 1 aczél, 1 Rézmozsár ütőjével, 2 Fejszék, 1 Flinta aczél nélkül, 1 Vadászó német montli, 3 nagy ón tálak, 10 ón tányérok, 1 pár új hámfák vas nélkül, 2 pár papucs, 1 vas villa három águ, 3 fedeles vas kupák, 2 üveg palackok, 1 kiseded palaczk, 1 pohár, 4 Győri tálak, 2 ujj hám Strángokkal, 2 félszer kantár, 4 Tehén fejére való kötelek, 1 kék Szőr öv, 6 Szakasztó kosárok, 1 vajköpülő.

A Pitvarban

No. 18 Fatányérok, 2 nagyobb vas serpenyő, 3 cserék lábasok, 1 fátol szita, 3 kenyér sütő, 2 nagy nyársak, 1 kisebb, 1 abálló villa, 1 vas-kanál, 1 vágó kés, 3 apró vas fedő, 1 torna reszelő, 1 sőtartó, 15 cserép fedők, No. 15 nagy tálak, 21 apróbbak, 2 dészák, 1 fejő kanta, 1 kis üst, 5 korsók, 1 nagy kanta, 1 gyúró deszka, 1 nyújtó deszka, 1 asztal, 1 szekrény, 5 hordók, 1 vermes véka, 1 asztal, 1 lóca, 1 nagy véka.

Harmadik Ládába

1 kék selyem jegy kötő, 1 ugyanazzal együtt egy gyolcs kötő öszve van kötve, 4 ócska ingvál, 1 ujj tarka Bagaria kötő, 1 ócska tarka Bagaria kötő, 1 ócska kék Bagaria kötő, 1 ócska karton kötő, 12 Párna haj Szőrrel varrott jó félék, Item 8 Párna hajak varrottak, nyomtatásosak, 2 Párna Csucsá — Szőrrel varrott, 1 nyomtatásos kendő, 2 nyomtatásos Párnahaj, 1 darabb kanavász, 1 vastag veres fejtős abrosz, 1 veres fejtős törülköző kendő, 1 mint egy Kék Sing Téréségi gyolcs, 1 Bécsi házi keszkenő, 2 Egyik ujj másik ócska Selyem kendő, 1 darab veress fejtős ruha, 1 darab gyolcs, 2 nyomtatásos ócska párna haj, 1 Egy Arany kötéses Zöld kamuka váll, 1 Selyem Dohány Sacskó, bogláros.

A Komorában találtattak ezek

Két egész szalonna, egy kis híjával egy-egy orja, egy fő, egy zöld festésű szelence, nyolc sódor, mint egy más fél vékonyi tiszta buza egy zsákba, egy jó háji, egy lisztes Bódón, egy vászony csiknak való fonál, egy sarló, a Házba nagyobb kisebb fogasok

Marhák specificatioja

2 Fejős tehén itthon, 2 Tehén ismét a Guján, 2 öreg ló egy Tavai csikó.

(Hajdú-Bihar megyei Állami Levéltár, Hajdúböszörmény, Közgyűlési iratok V/a 1/b 5. csomó 16. fasc. 18 frustum.)

Bolgár kutatók a Déri Múzeumban

A Déri Múzeum vendégeiként, az elmúlt évben két hetet töltöttek Debrecenben és Budapesten a sumeni múzeumok munkatársai: Papazjan Siranus, Evgenia Popva és Hristo Belev. S. Papazjan a Kossuth-emigráció történetét, E. Popova a Debrecen környéki bolgárkertészkedést, H. Belev pedig a magyar és a bolgár munkásmozgalom kapcsolatait tanulmányozta.

A magyar középkorkutatás új szintézise felé

DANKÓ IMRE

A közelmúltban megjelent néhány történelmi monográfia egyrészt azt sejteti, hogy napjainkban több életmű beírt és gyümölcsait alapvető művekben, összefoglalásokban adja közre; másrészt pedig azt, hogy középkori történetünk kutatásának új szintéziséhez érkezünk el. *Pauler Gyula* és néhány kortársa (*Karácsonyi János, Csánki Dezső, Wertner Mór* stb.) után hosszú ideig úgy látszott, hogy a magyar középkor kutatása befejezett, az utának következő történészek szinte kivétel nélkül az ő eredményeiket, megállapításait fogalmazták újra. Ez a helyzet középkorunk kutatásában pangást eredményezett. A pangást elősegítette az is, hogy az idők közhangulata nem kedvezett a középkorral való foglalkozásnak, mert az „sötét”, mert az „embertelen” stb. korszak volt. Ma már nyilvánvaló, hogy az efféle vélekedés történetietlen, mert olyan dolgokat kért számon a régmúlt időkől, amik abban az időben nem voltak ismeretesek és így nem is befolyásolhatták a közéletet. Nagy hiba volt a középkorban a mai szemmel, értelmezéssel, felfogással csak rosszat látni, mert ez a történetietlen felfogás eltakarta a valóságot és ezen belül a középkor hasznos, szép és tanulmányozásra mindenkor érdemes részeit is. Jelentős mértékben hozzájárult ez a szemlélet ahhoz, hogy a középkor sok részlete ismeretlen maradt, hogy a középkorról szerzett korábbi ismereteinket nem tudtuk megfelelően rendszerezni, hogy sok téves ismeret, adat, felfogás nem kapott kiigazítást.

Különösen helytelen szemlélet volt ez a mi, magyarok esetében. Hiszen országunk a középkorban alakult, államiségünk ekkor fejlődött ki. Alapvető infézményeink ekkor keletkeztek, ebben a korszakban értük el fejlődésünk legmagasabb fokát: nemcsak ebben fejlődünk egységes néppé, hanem nagyhatalom voltunk, erőteljes tényezők az egész Európa, vagyis, az akkor ismert egész világ életében. Mindennek és még sok másnak az elfeledése, sőt megtagadása, csak azért, mert „középkori”, bűnös dolog volt, végső fokon saját nemzeti létünk bizonyos fokú elvetését is jelentette.

Nem hagyhat maga felől kétséget, hogy az új magyar középkorkutatást a társadalmi szempontú történettudomány megerősödése, majd kiterjedése indította el. Számolni kellett azzal, hogy a középkorban is volt társadalom, tudomásul kellett venni, hogy a társadalom akkor is fejlődött, illetve, hogy fejlődése egy bizonyos szakaszán állott, hogy az akkori társadalom is rendszert alkotott, hogy annak a társadalmi rendszernek is a termelés, illetőleg a termelőeszközök birtoklása, a termelési módok fejlettsége, illetve fejletlensége volt az alapja, hogy azt

a társadalmi rendszert is át-, meg átszötte a legkülönbözőbb korszerű és korszerűtlen intézmények sokasága. A funkcionista, majd strukturalista kutatómód egyaránt új, gazdag eredményekhez vezetett és nagymértékben eloszlatta a középkorral és a középkorkutatással szemben megnyilvánult tartózkodást, sőt, ami ennél fontosabb; új és minden eddiginél szélesebb körű kutatásokra ösztönzött.

Az új középkorkutatás abból indult ki, hogy egyrészt keveset, másrészt sok mindent nem jól tudunk a középkorról. Ezért első dolga a források számbavétele, majd pedig a források egyenkénti áttanulmányozása volt. Ennek az új középkorkutatási periódusnak a terméke több forráskiadvány vagy forráskiadványszerű összeállítás (mint például: *Mályusz Elemér*: Zsigmond kori oklevéltára. 1951—1958.; *Györffy György* több munkája, mindenek előtt az Árpád kori Magyarország történeti földrajza, 1963.; vagy ezeket megelőzően *Szabó István*: Ugocsa megye 1937.; *Főgedi Erich*: Nyitra megye betelepülése. 1938. *Iczkovits Emma*: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. 1939.; *Balázs Éva*: Kolozs megye kialakulása. 1939.; *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. 1940.; *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. 1940.; *Bélay Vilmos*: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. 1943.; valamint *Belényesi Márta* különféle kutatásai; *Ila Bálint*: Gömör megye 1944—1969.; *Bakács István*: Hont vármegye Mohács előtt. 1971. stb.) volt. Ezek a kutatások számos új adatot hoztak felszínre és sok korábban is ismert adatot, helytelen megállapítást korrigáltak.

Csak ezután következett a földolgozások, az összefoglalások szakasza. Az összefoglalások sorát *Szabó István* két alapvető munkája nyitotta meg. Az elsőben a magyar falurendszer kialakítását tárgyalta (A falurendszer kialakulása Magyarországon X—XV. század. Budapest, 1966.) A másik a középkori magyar falut mutatta be a maga egységében, de ugyanakkor szerkezeti tagoltságában is (A középkori magyar falu. Budapest, 1969.). Különösen *Szabó István* utóbbi munkájához kapcsolható *Zolnay László* ugyancsak alapvető munkája, amely a középkori magyar főváros, egyben a középkori magyar város mindennapi életét rajzolta meg (Ünnep és hétköznapi a középkori Budán. Budapest, 1969.).

Ezen alapvető munkák részbeni folytatásaként, részben pedig kiegészítéseként a közelmúltban három újabb összefoglalás jelent meg. Mindhármát a magyar középkorkutatás neves, nagy munkássággal rendelkező, ismert tekintélye írta. Márcsak ezért is elmondhatjuk róluk, hogy ezek a munkák bizonyos vonatkozásokban az életművek összefoglalásai is. De életmű összefoglalások olyan értelemben is, hogy bennük a szerzők számos korábbi kutatási eredményt összegeznek részben saját, részben pedig mások kutatásaiból. Mindhárom könyv 1971-ben jelent meg; az év végén. Ebben is egyek, de abban is, hogy — bizonyára önkéntelenül — számtalan vonatkozásban kiegészítik egymást.

Elsőnek talán *Maksay Ferenc* munkájáról kell szólnunk. *Maksay* a magyar falu középkori településrendjét vizsgálva beilleszti falvainkat az európai falu-fejlődés rendjébe, elhárítva ezzel azokat a tarthatatlan érveléseket, hogy a településtípusok évezredek óta változatlanok, hogy azokban etnikai különbségek érvényesülnek. *Maksay* számtalan adat, komplex vizsgálati módszer segítségével meggyőzően bizonyítja, hogy falvaink az adott kor, tehát a középkor gazdasági és társadalmi viszonyai között fejlődtek ki és annak megfelelően állandóan változtak. *Mendöl Tibor* általános településföldrajzának (Általános településföldrajz. Buda-

pest, 1963.) megjelenése óta települési problémákkal ilyen széleskörűen senki sem foglalkozott nálunk. *Maksay* természetesen felhasználta *Mendöl* ugyancsak alapvető földrajzi eredményeit, morfológiai megállapításait és a történeti kutatások számtalan adatával minden előzőnél plasztikusabban rajzolta meg falvaink és határaik formáit, a belső elrendezés alakulását; konkrétan a soros-utcás, a halmazos és a magános falvak rendszerét, a törpe falvak megjelenésének indokait, a falvak belsőségének és határainak használati rendjét és változásait. *Maksay* könyve szorosan kapcsolódik egyrészt *Szabó István* már említett két könyvéhez, másrészt az ezután ismertetendő két másik összefoglaláshoz.

A másik összefoglalást a magyar történettudomány nagy alakja, *Mályusz Elemér* adta közre (Egyházi társadalom a középkori Magyarországon). A tárgykör, jóllehet a középkor megismerése szempontjából alapvetően fontos, első feldolgozása *Mályusz* most megjelent könyve. A korábbi adatközlések, rész tanulmányok majd minden összefüggés nélkül szóltak erről a tárgyról, inkább alátámasztva, mintsem gyöngítve vagy éppen cáfolva azt a vélekedést, hogy az egyházi társadalom középkori szerepe teljes egészében negatív. *Mályusz* nagy érdeme, hogy a kérdést az egyház és a feudális társadalom konkrét kapcsolatában, kölcsönhatásaiban vizsgálja. Megállapítja, hogy az egyházi rend differenciálódása, a különböző klerikus rétegek ellentétei, harcai mindenben megfelelnek a feudalizmus világi társadalma körülményeinek, azokat tükrözik. Éppen ebből a tükröződésből következtetve számtalan adat, összevetés és következtetés segítségével körvonalazza az egyházi rend pozitív szerepét a középkori magyar társadalomban. Az egyházi rend ugyanis az értelmiséget pótolta és különösen differenciálódásával megteremtette a lehetőségét a világi értelmiség kialakulásának. Külön tárgyalja a szerzetesség típusait, szerepüket a vallásos érzés fejlesztésében, elterjesztésében és ezáltal a közerkölcsiség megszilárdításában, a közműveltség emelésében, a közállapotok javításában, a vadság, olykor kegyetlenség csökkentésében, majd kiküszöbölésében. *Mályusz* összefoglalása úgy kapcsolódik az előbb említett *Maksay*-féle feldolgozáshoz, hogy részletesen megrajzolta az egyházi társadalom helyét és helyzetét a középkori magyar faluban is.

Bónis György összefoglalása szorosabban kapcsolódik *Mályusz Elemér* munkájához, mint a *Mályusz* a *Maksay*-éhoz. *Bónis* a középkori világi értelmiségről írt monográfiát (A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon). A középkori világi értelmiség kialakulásának körvonalait már *Mályusz* is megrajzolta. *Bónis* ugyancsak hangsúlyozza, hogy a világi értelmiség az egyházi rendből fejlődött ki és hogy az egyházi rend egy részére kezdettől a jogi érdeklődés, képzettség volt jellemző. *Bónis* két-féle jogtudó értelmiséget különböztet meg. Az egyik réteget azok alkotják, akik nem tanultak jogot, hanem gyakorlati munkájuk során sajátították el a szükséges jogi ismereteket. Ezek a praktikusok köznemesi, polgári származásúak voltak és nagy részük van abban, hogy szokásjogunk nemesi-konzervatív irányú lett. Mellettük a XIII. század közepe óta, egyre bővülő körben, mind nagyobb számú jogot tanult értelmiségi is található volt nálunk. Ezek a doctus jogászok is a klerikusokból fejlődtek ki; a párizsi, bolognai és a pádovai egyetemeken tanultak. Tanulmányaik befejezése után hazatérve, tanulmányaiknak megfelelően, ami elsősorban államigazgatási jellegű volt, a legmagasabb államigazgatásban, a kormányzásban teljesítettek szolgálatot. Rendszerint egyházi tisztségeket is viseltek és tevékenységük a legfontosabb államigazgatási,

kormányzási kérdésekben döntő jellegű volt. Ők voltak a kor diplomatai is. A nemzet függetlenségének megóvása, az ország nemzetközi tekintélyének fenntartása, növelése nem egy esetben nekik volt köszönhető. Meg kell említenünk Bónis munkájának egyik különleges értékét: számosságát eddig ismeretlen vagy alig ismert életrajzot közöl és a kötet végén egy hatalmas összesítőt ad hazánk legjelentősebb hivatalairól és hivatalnokairól, tisztségviselőiről.

Mindhárom monográfiának van egy közös vonása: lehetőségeihez képest mindegyik komplexitásra törekszik. A komplexitás leginkább szükséges és egyben lehetséges is a Maksay Ferenc által írt településtörténeti monográfiában. A tárgyra vonatkozó írásos emlékek nem elégségesek a felmerülő kérdések megválaszolására, ezért szükséges egyrészt a földrajz, elsősorban az ember-, illetve településföldrajz, valamint a régészeti kutatások eredményeit is felhasználni. Mátyusz Elemér és Bónis György munkáiban gazdagabb a történeti anyag, igen sok az új, régebből ismeretlen és feldolgozatlan adat és a tárgy természetéből következően kisebb a komplexitás lehetősége, bár nem lehetetlen és amennyiben lehetséges alkalmaznak is. Mátyusz különösen theologiai és egyháztörténeti, Bónis pedig szociológiai, társadalomlélektani és jogtörténeti segídethez folyamodik.

A komplexitás kérdéséhez tartozik annak megemlézése is, hogy középkorkutatásunk topográfiaiag meglehetősen egyoldalú. Az adatok túlnyomó többsége a Dunántúlról, a Felvidékről, Erdélyből vagy az Alföld peremvidékeiről származik, maga az Alföld alig említett. Ezt az elhanyagoltságot az írásos emlékek esetében magyarázza az Alföld XVI–XVIII. századi sanyarú története, amely az Alföld levéltárait, iratgyűjteményeit majd teljesen elpusztította. Éppen ezért kellene a komplexitást fokozni és a történeti kutatásokba bevonni több más tudományág hasznosítható kutatási anyagát, eredményeit. A régebbiek közül Kada Elekre, Zoltai Lajosra, de még inkább Szabó Kálmánra gondolva, elsősorban a régészetet említhetjük, mint számbajelölhető tudományágat. Tisztelettel adhatunk számot néhány újabb kezdeményezésről is, mint Bálint Alajos (nyársapáti), Méri István (Túrkeve-mórici, Tiszalök-Rázom pusztai és Orosháza-hatablakosi) középkori falukutatásairól, de azonnal hozzá is tesszük, hogy ezek mindmáig valóban csak kezdeményezések voltak. Középkori életünk széleskörű megismeréséhez szükséges volna lényegesen több középkori falu régészeti feltárása, meghozza az Alföldön, ahol a régészeti leletanyag, az ásatások eredményei jelentős mértékben képesek lennének kitölteni a történeti adatok, kutatások házagait.

A régészeti kutatások kiterjesztése mellett az Alföld középkorának alaposabb megismerése szempontjából mindenek előtt erőteljesen folytatni kellene a középkori írásos emlékek feltárását, összegyűjtését és közreadását. Sokan szkeptikusan vélekednek ennek a munkának az eredményességéről, mondván, hogy ismeretlen középkori iratanyag ma már nincs, ami pedig mégis akad, az olyan jelentéktelen, hogy nem befolyásolhatja a már kialakult képet. Pedig lehetőségek még mindig vannak és a módszeres feltárás, kutatás bizonyára mennyiségileg is és természetesen minőségileg is számottevő anyagot eredményezhetne.

A komplexitás biztosítása érdekében az eddiginél széleskörűbben fel kellene használni a nyelvtudomány eredményeit. Ez a lehetőség a régészettel együtt főleg az olyan helyek esetében volna fontos, ahol nem áll kellő írásos forrásanyag rendelkezésre. Bár, ahogy éppen

Györffy György kutatásai és módszere mutatja, az olyan esetekben is alapvetően fontos a nyelvtudomány eredményeinek felhasználása, ahol vannak írásos emlékek. Mindenesetre a nyelvtudomány felhasználása felhívja figyelmünket egy-két gyakorlati feladatra is. Ezek közül az egyik legfontosabb a helynevek összegyűjtése és etimológiai–történeti feldolgozása. Ezen a téren az utóbbi időben igen szép kezdeményezések történtek. Ezúttal csupán Mező András munkásságára utalunk. (A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1937. — Várdai-birtokok jobbágynévei a XV. század közepén. Kisvárd, 1970. stb.), valamint Németh Péterére (Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helynévlistája. Nyíregyháza, 1972. — Mező Andrásal közösen.)

Végezetre, bátrabban kellene alkalmazni, felhasználni a néprajz eredményeit, a folklór, bár szegényes, de értékes anyagát is. Az alföldi folklórkutatások szegényessége, a régészeti feltárásokhoz hasonlóan, az erőteljes, következetes, a fehér foltokat felszámoló folklórkutatások fokozását, kiterjesztését sürgeti. Különösen jelentős ez a munka a történeti mondák esetében, ahol számos későbbi, például XVI–XVII. századi, sőt, kuruckori mondában korábbi, középkori elemeket találhatunk.

Végig gondolva az elmondottakon először is az a véleményünk alakult ki, hogy középkorkutatásunk közelről sem lezárt, befejezett. Az ismertett három nagy jelentőségű összefoglalás további problémákra mutatott rá, bár jogosan remélhetjük, hogy Maksay Ferenc, Mátyusz Elemér és Bónis György összefoglalásai egy új szintézis bevezetése, amit egyrészt sokoldalú kutató-feltáró munka, másrészt minden lényeges kérdést megválaszolni szándékozó feldolgozások követnek. Nem lehet kétséges, hogy az új feldolgozásokban nagy szerep, rendkívül fontos feladat jut a komplex helytörténeti kutatásoknak, amelyek egyedül hivatottak, hogy a komplexitást biztosítsák, hogy a fentiekben felvázolt lehetőségeket kiaknázzák, hogy a topográfiai egyoldalúságot felszámolják.

A Múzeumi Kurír helyi számai

Tekintettel arra, hogy az egri nyomda hamarabb elkészítette az eredetileg 13.-nak szánt, hajdúböszörményi Kurír-számot, mint más nyomdák a 11. és 12. számokat, kénytelenek voltunk a hajdúböszörményi számot 11. számként megjelentetni. A 12. szám lesz a püspökladányi és a 13. a hajdúhadházi.

Dankó Imre norvégiai tanulmányútja

Dr. Dankó Imre, megyei múzeumigazgató, május végén, június elején háromhetes tanulmányúton volt Norvégiában. Több múzeumot és művelődési intézményt keresett fel, néprajzi kutatásokat végzett. Tanulmányútjáról már eddig is több közleményben és előadásban számolt be.

Adatok a zsákmányoló gazdálkodás ismeretéhez Hajdúböszörményből

BENCsik János

A város levéltári anyagában elszórt írott adatokat találhatni a vadon termő gyümölcsök gyűjtésére, a vadfogásra stb. Ezek a népiélet ősi jellegének bemutatása mellett az erdőgazdálkodásra is hasznos útmutatóul szolgálhatnak. Lévéen ma is kiterjedt erdősége a városnak, valamikor igen fontos lehetett a gyűjtögetés, a vadon termő gyümölcsök begyűjtése, felhasználása. A város erdején a tulajdonjog alapján két alaptípust különböztetünk meg a gyűjtögetést illetően is, és pedig volt a város erdeje, amelyet a Communitas irányítása mellett hasznosítottak és volt a parcelláknak kiosztott, a telek tartozékaként kezelt erdő-rész. Mind a város, mind a magántulajdonosok számoltak az erdőn nőti és meghagyott vadgyümölcsök hasznával. Ezért panaszkodik Juhász István erdőtulajdonos 1804-ben Biri Mihályra: „Erdejét... annyira el-potsékolták... sőt még a mi nagyobb, jó termésű vad gyümölcs fát is le vagdalták, elhordták...”¹ Hasonlóan tilalmazták a város erdején „senki se bántsa a Vad almát”.² 1794-ben pedig így rendelkezik a tanács, hogy „a Város Szent Györgyi Erdejében körtvély fák levágattassanak és a Város számára tüzi fának haza hordattassanak”.³ Tudjuk azt is, hogy más gyümölcsrel egyetemben a vadkörtét is pénzért árusítják, sőt „Debrecezen Huszti Jánosné és Tóth Istvánné panasz képen jelentik, hogy Böszörményi Papp Istvánné elhozott tőlük hitelbe Két Sák Vad Körtvét 10 vforintba...”⁴ Arra is találtunk adatot, hogy a város tanács az erdőn termelt komló virágját szedette a lakosokkal, s „illendő áron a Nemes Tanács bé veszi”, hogy így biztosítsa a sörfőzéshez szükséges nyersanyagot, lévén a városnak ekkor *serfőző háza*.⁵ 1816-ban pedig arra hoztak tiltó rendelkezést, hogy az erdőn gyűjthető fagyfalva gyümölcsével ne fessék a bort.⁶

Elszórta olvashatunk a piaci árusítást szabályozó rendelkezéseket is. Aszályos esztendőben rendelet is született, hogy „a Gyümölcsnek és Edénynek Életen való árultatásuk minden Nemes városban tiltatasson meg”.⁷ Ennek nyomán természetesen helybéli döntést is hoztak, hogy szabályozzák a piaci csereforgalmat. 1814-ben arra van példa, hogy „a piaczon áruló asszonyok... az eladás végett fel vitt akármiféle edényeket

és gyümölcsöket egész szekerekkel meg venni és osztán szer felett való nyereséggel úgy szokták az azon Jót nélkülöző, szűkölködő lakosoknak eladni, ezért (e szokás) megtiltatik”.⁸ Noha már 1799-ben egy ízben foglalkozott a város tanácsa e kérdéssel: „A piaci árúrok körül az a rendtelenség tapasztaltatván, hogy a gyümölcsöt hozó külföldieknek az utyokat elállják és a piaczra sem hagyják fel vinni a gyümölcsöt”.⁹ Rendelkezéseik széleskörűségét mutatja a következő határozat is: „A Piaczon áruló Kufár asszonyok és Lányok rendetlen magok viselésében botránkoztató és szenvedhetetlen rút lármázásoknak megelőzésére nézve a Magisztratus rendelkezéséből... a piaci rend tartására nézve különös regulák készítettnek”.¹⁰ Egy 1813-ból való adatunk azért becses, mert megtudhatjuk belőle, hogy „Alsó Fejér vármegyében... Nagy Aranyoson lakozó Vulturár Jánosnak a szolgálja Dávid Gábor ezen Ns Városba el adni való fa edényekkel jöven...”¹¹

Különös figyelemmel kísérte a város vezetősége a *görények* sorsát is. Tilos volt a görények vadászása, okatlan pusztítása, mert a kártékony mezei rácsálók (egér, hörcsög, ürge) hasznos pusztítóját vélték benne. Ezért aztán a görények vadászását tiltó rendelkezéseket szinte évente megújították. „Aki rajta kaptatik, 12 pálcaza ütésekkel büntetettetik”.¹² Különösen esős évszakokban gondoltak e tilalommal, mert „az esztendő bő és esős volta miatt sok Élet termés maradt kint a mezőben, s az azoknak ártó kártékony férgek, hörcsögök nagyon elszaporodtak, s az azokat pusztító görények kifogdosása... szembe tűnő kárral lenne össze kötvé”.¹³ Egyik rendelkezés szövegéből megtudhatjuk, hogy a görényre vadászók *tör vasat* alkalmazták.¹⁴

A méhészekre vonatkozóan megtudjuk azt, hogy a más, a hatóság szemszögéből nézve gyanús mezei emberekkel sorolják fel őket is: „meg parancsoltatik, hogy minden féle kint lakó emberek, u. m. gulyások, csikósok, juhászok, *méhészek*, halászok, ökörcsordások és kondások... mind magok, mind cselédjeik részére pásztorságokról Hiteles levelet vegyenek...”¹⁵ 1810-ben állandó építmény áll a *Hadházi erdőn*, amelyet méhészkunyhóknak neveznek meg.¹⁶ A méhgazdálkodásra vonatkozik egy 1817-es bejegyzés: „V. Kiss Ferenc és Kati Ferenc a Hosszú sziget elején a Kadarts mellett levő Csucs földet (amely a város tulajdona) kéri a Méhekre nézve árendába”.¹⁷

Az erdőségben azonban a vadontermő gyümölcsök mellett eszközök készítéséhez szükséges nyersanyagot is gyűjthettek. Így rendszeresen ott vágták (a magisztratus engedélyével, olykor anélkül) a *berenának* való *tővist*.¹⁸ A vágás ideje tavasszal volt, akkor kaptak engedélyt a gazdálkodó családok arra, hogy szabadon vágassák a boronának való gallyat.¹⁹ A bodai szőlőskertben lakók ellen pedig azt panaszolták 1832-ben, hogy *abrontsnak* való tölgyfa *suhángokat* vagdálnak.²⁰ Szőlőkarók is onnan kerültek ki. Lukács Mihály is azt kéri a magisztrátustól, hogy „ő a Város erdején szőlő karónak való köriss fát szedhessen”.²¹

1 Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Hajdúböszörmény város jegyzőkönyve, 13. kötet, V. 1/a. 1804. N. 32.
2 Uo. 6. kötet, 1791. N. 52.
3 Uo. 8. kötet, 1794. N. 4.
4 Uo. 6. kötet, 1791. N. 24.
5 Uo. 9. kötet, 1795. N. 566.
6 Uo. 22. kötet, 1816. N. 541.
7 Uo. 8. kötet, 1794. N. 373.

8 Uo. 20. kötet, 1814. N. 523.
9 Uo. 11. kötet, 1799. N. 548.
10 Uo. 8. kötet, 1795. N. 207.
11 Uo. 19. kötet, 1813. N. 921.
12 Uo. 13. kötet, 1804. N. 415.
13 Uo. 41. kötet, 1837. N. 505.
14 Uo. 33. kötet, 1829. N. 338.

15 Uo. 18. kötet, 1811. N. 780.
16 Uo. 1810. N. 126.
17 Uo. 23. kötet, 1817. N. 96.
18 Uo. 36. kötet, 1832. N. 299.
19 Uo. 42. kötet, 1839. N. 184.
20 Uo. 36. kötet, 1832. N. 298.
21 Uo. 8. kötet, 1794. N. 136.

Kerítésdíszek Hajdúböszörményben

BIRI GÁBOR

A rohamos fejlődés a kerítések készítésében is megmutatkozik. A régi, hagyományos anyagot, a deszkát felváltja a beton- és vaskerítés.

Erdemes megmenteni az utókor számára néhány nagyon szép, jellegzetesen népies díszítésű kerítést fotóban és rajzban. Jártamban-keltemben lencsevégre vettem ezeket a remekműveket, s néhányat közülük most közreadok.

Erdeklődésemre néhány ácsmester neve is szóba került. Szinte házsorjában találhatók a Dobó Sándor, a Dobó Gyula, a Gyöngyösi Imre, s Sörös Sándor, a Szincsák Gyula, a Balogh Imre, a Szegedi Sándor, a Marjai Gábor, a Péter Imre ácsmesterek munkái. Természetesen olyanok is akadnak bőven, akik nem hivatásos ácso, csupán ezermesterek, mint pl. Balogh Gábor Hunyadi krt. 15. sz. alatti lakos, de ők is „remekművet” hagytak az utókorra.

Hajdanán — bár fában sohasem bővelkedtünk — a kerítésekre sokszor feleslegesen is sok deszkaanyagot építettek be. A kerítésdíszek tulajdonképpen háromszoros anyagból készültek. Alul volt a hosszában egymás mellé rögzített kb. 2 méteres száldeszkasor, ennek a tetejére a széles, kb. 25–35 cm-es méretű díszített deszkaborítás, erre került a keskenyebb, kb. 15–20 cm-es cirádás rátét. A 15. sz. ábra ezt a rétegződést mutatja.

Az ábrákon látható kerítésdíszekről az alábbi adatokat gyűjtöttem össze:

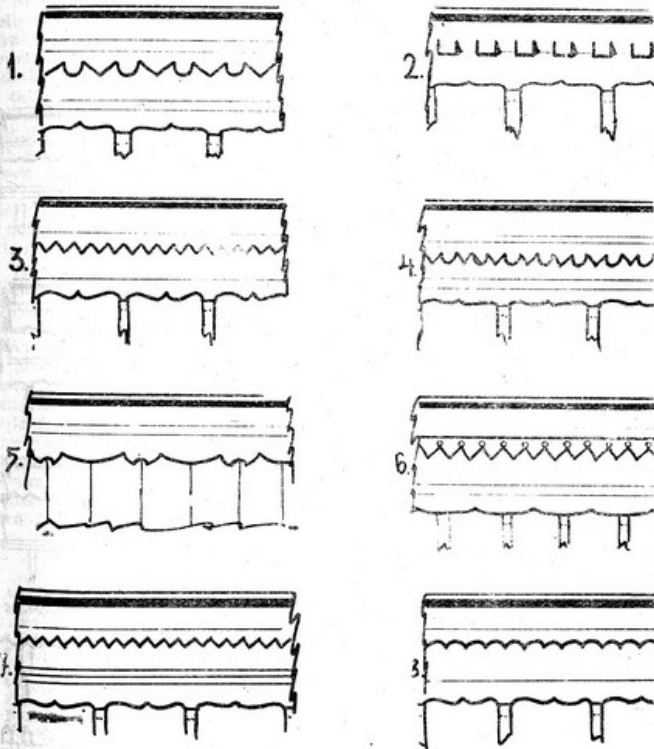
1. Arad u. 13. (Ugyanilyen a 43. sz. alatti is), tulajdonos Gajdán Gábor tsz-gazda. Készítette Szegedi Sándor ác kb. 30 évvel ezelőtt.
2. Arad u. 67. Tulajdonos Molnár János tsz-nyugdíjas. Készítette Péter Imre ác kb. 40–50 éve.
3. Arad u. 15. Tulajdonos Fekete Márton középirtokos volt. Készítette Balogh Imre ác az 1930-as években.
4. Arad u. 71. Tulajdonos özv. Marton Imréné tsz-nyugdíjas. Készítette Dobó Sándor ác, aki szintén az Arad utcán, 86. szám alatt lakott, az 1930-as években.
5. Arad u. 21. Tulajdonos Torma Bálint tsz-tag. A készítés ideje és a mester ismeretlen.
6. Hunyadi János krt. 5. Tulajdonos Tóth Sándorné tsz-nyugdíjas. Kb. 80 évvel ezelőtt készült, készítője ismeretlen.
7. Arad u. 23. Tulajdonos Bodnár István tsz-gazda. Dobó Sándor és Dobó Gyula ácso készítették az 1920-as években.

8. Hunyadi krt. 15., (de ilyen a 11. sz. alatti is). Tulajdonos Balogh Gábor nyugdíjas. Édesapja készítette, de ő is ezermestere volt a kerítéskészítésnek. A kerítés kb. 80 évvel ezelőtt készült.

9. Bajcsy-Zs. 22. Tulajdonos Kathy Ferenc tsz-gazda. Szincsák Gyula ác készítette 1950–55. között.

10. Eötvös u. 13. Tulajdonos Boros Imre tsz-nyugdíjas. Valamikor a csalánszáritó Oláh-család tulajdona volt. Puskás Albert ác készítette 1910–20. között.

KERÍTÉS DÍSZEK

Attila sírjáról – Ipolyi védelmében

BOSNYAK SÁNDOR

11. Eötvös u. 11. Az L. Szabó családé volt. Most halt el utóbbi tulajdonosa, özv. Kathy Zsigmondné. A készítés ideje a századfordulóra tehető, készítőjét nem ismerik.

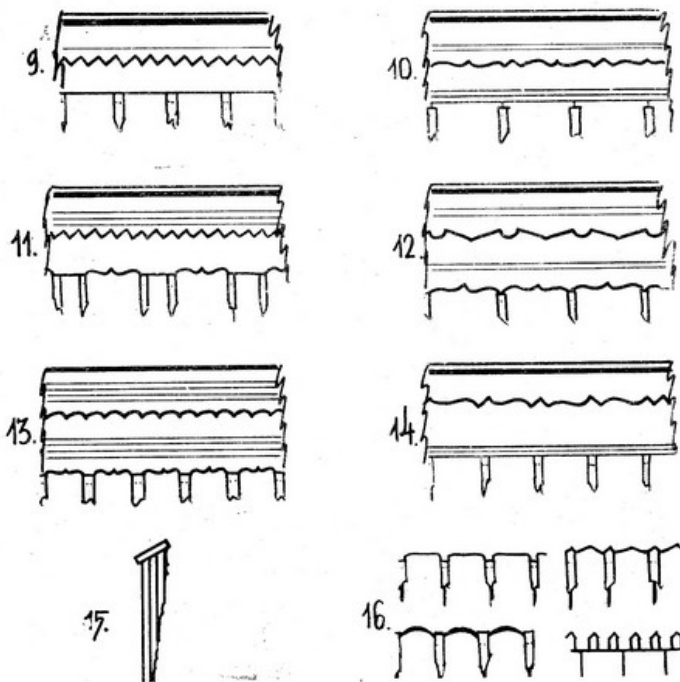
12. Bajcsy-Zs. 16. Tulajdonos Elek Imréné tsz.-tag. Szincsák Gyula ács készítette 1958-ban.

13. Lenin utca 6. Tulajdonos Barna Annia nyugdíjas. Édesapja borbélymester volt. Dobó Sándor ács készítette 1926-ban.

14. Eötvös u. 15. Tulajdonos Major Gyuláné járadékos. Férje nyomdász volt. 1890–1900. között készítették, készítője ismeretlen.

Az idők folyamán a kerítésdíszek el-elmaradoztak (sokszor a tulajdonos anyagi körülményeire is lehet ezekből következtetni), s a cikornyás díszítéseket felváltotta az egyszerűbb, az olcsóbb. Néhány ilyen egyszerűbb kerítés látható a 16. sz. ábrán.

KERÍTÉS DÍSZEK

Móra Ferenc 1929-ben tette közzé először,¹ s azóta gyűjteményes kötetekben többször is megjelent² „Leszámolás Attilával” című írását. Móra sorra vette azokat a kútfőket, akik Attila sírjáról valamit is mondtak, Jordanestől Ipolyiig, majd Ipolyitól Gárdonyiig, s végül is arra a következtetésre jutott, hogy a folyó medrébe temetett Attila legendáját Ipolyi találta ki.³

Jordanesnél megvan a hármas koporsó motívuma, de a holttestet a földbe rejtik el, Ipolyi viszont arról a hagyományról is tud, hogy Attilát, hasonlóan, mint Alarich-ot, egy folyó medrébe temették el.⁴ Móra erősen kételkedik Ipolyi szavaiban, s úgy véli, hogy a „nagy szívű és nagy lángú” tudós találta ki, olyan hazafias gondolatoktól-érzelmeiktől vezérelve, hogy: „Ha Alarich-ot folyóba temette a maga gót népe, mért ne művelték volna azt a hunok is Attilával, aki még különb istenostora volt, mint korábbi pályatársa.”⁵

A legenda további útja Móra szerint: Ipolyi adatát átveszi Jókai,⁶ Jókaiét Gárdonyi,⁷ egyik is, másik is gazdagítja, s végül Gárdonyi „Ejjel a Tiszán” című versével, mely belekerült az iskolai olvasókönyvekbe is, országszerte ismertté vált a hármas koporsóba zárt, Tisza fenekén alvó hun király legendája.

Móra érvei ma is érvek, ma is hivatkoznak rájuk, legutóbb Lengyel Dénes is rá hivatkozva⁸ mondakötetében a Jordanes-féle változatot dolgozta fel, ezért tovább kell nyomoznunk: valóban Ipolyi találta-e ki Attila folyóvízbe temetésének legendáját, s evvel a legnagyobb vád, ami tudóst érhet, a hamisítás vádja terheli, vagy már előtte is ismert volt a legenda? Móra azt állítja, hogy: „A szabadságharcig se a történelmi irodalomban, se a szépirodalomban még csak mendemonda gyanánt sincs nyoma sehol annak, hogy Attilát vízbe temették volna.”⁹ Ugy látszik, Móra figyelmét elkerülte Petőfi „Lehel vezér” című elbeszélő költemé-

¹ Magyar Hírlap, 1929. X. 27.

² Legutóbb: A fele se tudomány Utazás a földalatti Magyarországon. Budapest, 1960. 397–404. l.

³ Móra, i. m. 404. l.

⁴ Ipolyi Arnold: Magyar Mythológia. II. kiadás. Budapest, 1929. I. 280. l.

⁵ Móra, i. m. 404. l.

⁶ Móra, i. m. 403. l., Lengyel Dénes: Régi magyar mondák. Budapest, 1972. 465. l.

⁷ Móra, i. m. 404. l.

⁸ Lengyel, i. m. 465. l. 41–43. l.

⁹ Móra, i. m. 402. l.

nyének első éneke, ahol 1848-ban, hat évvel Ipolyi könyvének megjelentése előtt a honfoglaló magyarokról így ír:¹⁰

Tőlük napnyugatra — így szólt a hír szája —
Fekszik Attilának egykori országa,
Szörnyű Attilának, isten ostarának,
A magyar nemzetség dicső ősapjának.
Fölkeresik, abban állapotának meg,
Fölkeresik, akármeddig tévelyegnek,
És ha ráakadnak, visszaszerzik aztat,
Hogy a maradékjok legyen boldog s gazdag.

Volt közöttük egy bölcs józan ember. Álmos.
Ezt szólították föl: „Vezess minket már most,
Józan okosságot vezéreljen bennünk,
Ha lehetséges, a kívánt földre mennünk;
Mint a darusereg az előjáróját
Úgy követünk téged ország-világon át,
Míg nem látjuk magunk a Tisza folyóban,
Hol Attila alszik három koporsóban.

Petőfinél csak a két utolsó sor utal a regére, de a két sorban benne van mindaz a regei elem (három koporsó plusz folyó medrébe — Tiszába — való temetés), amit Gárdonyi „Éjjel a Tiszán” című verséből ismerünk. Amíg Ipolyi csak a folyóvízbe temetést említ, addig Petőfi előtte hat évvel arról is tud, hogy az a folyó a Tisza, s még arról is, hogy Attila három koporsóban alszik. Ipolyi idejében elevenen élt a rege, Petőfi is úgy említi, mint amit mindenki tud, csak a Magyar Mythológia szerzője a rege csonkább változatát ismerte.

A regék-legendák alakulásának útjai kifürkészhetetlenek. Az írott szövegek és a szájhagyomány motívumai keverednek, változnak, alakulnak sok száz- és százéven át, a motívumok cserélődnek, átrendeződnek, az írott források a szájhagyományt átveszik, majd újra visszakerül a néphez, és így tovább, és így tovább. Annyi bizonyos, hogy Attila folyó medrébe való temetésének regéje magyar néptünk közt élt (ma is él, én is lejegyeztem egy olyan csángó változatát, ahol a rege a 875 típusú mese egyik motívumával kontaminálódott), s Ipolyi tisztaságát, tudósi lelkiismeretességét vele egyidős kortársa, Petőfi is igazolja.

Személyi változások a Hajdú-Bihari Múzeumi Szervezetben

Szeptember 1-től kezdődően, két fiatal muzeológus kezdte meg pályáját a Déri Múzeumban: Szathmári Ibolya néprajzos és Papp Imre, legújabb kori történetész. Morva János, a Hajdúsági Múzeum restaurátora viszont megvált munkahelyétől.

¹⁰ Petőfi Sándor: Összes költeményei. Bp., 1953 II. 349. l.

Halászati adalékok a debreceni cigányoktól

SZILÁGYI MIKLÓS

Az 1950-es évek végén az Egyetemi Néprajzi Intézet hallgatójaként, dr. Gunda Béla professzor úr vezetésével magam is többször meglátogattam a debreceni téglavetőnél lakó cigányokat. Rendszerint Rostás Bélát kerestük, aki már a korábbi években egy kötetre való mesét mondott el a néprajzi intézet kutatóinak, s professzorunk időnként szemináriumi foglalkozásra is behívta; még közel száz főnyi hallgatóságának is mesélt a magyar szakosok folklór előadásain.¹ Egy társunk kivételével nem foglalkoztunk ugyan tüzetesebben a cigányság néprajzával, de jó gyűjtő stúdiumoknak tekintettük ezeket a látogatásokat. Ki-ki az éppen akkor, más területen tanulmányozott témájához kapcsolódóan tájékozódott; elmélyült gyűjtőmunkára a körülmények miatt sem vállalkozhattunk. A telep lakói hozzászóltak már a néprajzos látogatókhoz, s tisztelték is Rostás „vendégeit” (ha nem tisztelték eléggé, Rostás szigorúan elhessegette az okvetetlenkedőket), ahhoz azonban kevés gyakorlatunk volt, hogy a tenyérjósásra felkínálkozókat rendre elhárítsuk, s megfelelő mederben tartsuk a beszélgetést...

Néprajzi gyűjtésre nem éppen a legkedvezőbb körülmények között (két tenyérjósítás cigarettakunyerálás szünetében) tájékozódtam tehát a debreceni cigányok halászatáról. Csak szórványos jegyzeteket készíthettem, nem teljességre törekvő, részletes leírásokat, de ezek a jegyzetek is tartalmazzák Debrecen tágabb környéke cigányhalászatának legfőbb jellemzőjét: a cigányoknak tulajdonképpen nincsenek halfogó eszközeik, a halfogás kínáló lehetőségeit mégis ötletesen ki tudják használni. Kérdéseim megfogalmazásakor emlékeztem rá: a cigányok halászata leglényegesebb vonásának Herman Ottó is a leleményességet, a találékonyságot emlegette.² (Nem tudakozódtam viszont a „halszerzésről”, a halászok szerszámának megdézsmálásáról, melyet nem csekély malíciával emleget Herman...)

Íme a leleményesség néhány példája.

Adatközlőim, akik közül többen előzőleg a Berettyó menti falvakban is laktak, leginkább a pusztá kézzel való halfogást emlegették. A legked-

¹ V. ö.: Gunda Béla: Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen, 1956. 135–148. l.

² Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Budapest, 1887. 527–529. l.

vezőbb alkalom az áradások után kínálkozott erre. Ha „kicsapott a Berettyó”, az ár visszahúzódása után a réteken, legelőkön levő gödrökben megállapodott a víz. Ezekben a kis tocsogókban még nagy halak is akadtak („olyan tenyérnyiek” — a nagyság tehát erősen viszonylagos): látni lehetett, ahogy úszkáltak a vízben. Gyorsan utánakaptak, s a fejénél, ott, ahol a *füle* (kopolyúja) van, megragadták és kidobták a halat (*maco*). Leggyakrabban potykát fogtak.

Többen emlegettek egy olyan cigányt — az egyik adatközlő úgy mondta, hogy a sógora volt —, aki a folyóban a vízbe lebukva is meg tudta fogni a halat. A Berettyó — mondotta adatközlőm — mély víz volt, nem lehetett a fenekére látni, de a sógora lement a víz fenekére, s a part oldalában kutatta a lyukakat, a halak fészket, hol a nagy halak — főleg a csukák (*sabiko kalesku*) — meghúzódnak. Kitapogatta az elfekvő halat, és félkézzel a kopolyújánál megragadva felhozta.

Alkalmilag halfogásra használt eszköz volt a fűles vesszőkosár (*kosnica*), mellyel két vagy több ember induit el halászni. Egyikük a sekély vízben húzta a kosarat, a többiek pedig vele szemben ygalogoltak a vízben, s nagy zajt keltve feléje üzték a halakat. Ha úgy érezték, hogy hal ütődött a kasba, gyorsan kiemelték, majd kézzel megragadta a rendszerint aprócska halat. (Az iránt érdeklődve, hogy milyen is volt a kosár, rámutattak egy közelben heverő, 41 cm magas, 21 cm szájmérvőjű, egyfűlű kasra, mondván: ilyen is alkalmas, de bármilyen formájú megfelel).

Hasonlóan a hajtás a lényege a kétközhaló elvét követő alkalmi „hálóval” való halfogásnak. Egy 3 méternyi hosszúságú, 1,5 méter széles csalánlepedő (*lepedeva, coló*) két-két sarkát megfogta két ember, belegázoltak a sekély vízbe, s az enyhén kifeszülő lepedővel elrekesztették a hal útját. Társuk, vagy társaik pedig feléjük hajtották, üzték a halakat. Amikor zsákmányt éreztek a lepedőben, egyszerre kiemelték és kivették belőle.

Sokan és eredményesen próbálkoztak a horgászattal. Ehhez eszközt kellett készíteniük, de az „anyag” kikerült a háztartásból, így semmi gondot nem okozott az esetenkénti elkészítése. Varrótűből alakították ki a horgot (*vungica*); tűzőn hajlították meg a tűt, ami azért is praktikus, mert a zsinórt átfűzhetik a tű fokán. Űszónak parafadugót kötöttek a zsinórra, de ha éppen nem volt kéznél, egy kukoricaszár darabka ugyanúgy megfelelt. A botot mindig vágták.

Tájékozódó gyűjtéseim során ennyit sikerült megtudnom a debreceni cigányok halfogó gyakorlatáról. Jogos a kérdés: van-e ezeknek a fogási módoknak valamilyen etnográfiai jelentősége? A rendkívül gazdag magyar halászati irodalom ismeretében nyugodtan kijelenthetjük: páratlan ismeretekkel nem gazdagított ez a tájékozódás. Az áradás után visszamaradt halak alkalmi fogása — pusztá kézzel vagy valamilyen eszközzel — általánosan elterjedt, s korántsem csak a cigányok, hanem (a közlések szóhasználatára szerint) a „szegények”, a fiatal fiúk, esetenként a nők is kihasználták a kínálkozó lehetőségeket. Az ilyen halfogás még különleges gyakorlatot sem igényel.³ A folyók parti lyukaiban megbújó halak

kézzel való megfogása már komolyabb szakmai ismereteket és gyakorlatot kíván, s nem is értett hozzá akárcik: olyan, név szerint is számon tartott „specialistákat” emlegetnek a különböző közlések, akiknek különleges képességét — a hosszú víz alatt tartózkodást — a közösség elismerően tartja számon.⁴ A „lepedő”-vel való halászat az országosan ismert kétköz típusú háló⁵ alkalmi változata, bár az orvhalászok kétköz rendszerint halászati célú szerszám, s nem alkalmilag e célra használt eszköz. A horogkészítés a gyerekek picéjének változata; hasonló eszközt mindenütt találhatunk a gyerekek kezén, ahol halas vizet sejtene.⁶ Adataink tehát csak kiegészítik, semmiben sem módosítják az eddigi ismereteket. Ettől a konkrét következtetéstől viszont független az orvhalászok és az alkalmi halfogók halászatára vonatkozó általános tapasztalat: ők őrizték meg a legarchaikusabb fogási módokat. Néprajzi tanulmányozásukat általában ez indokolja. Esetenként, a konkrét gyűjtés során nem igazolódik várakozásunk: a foglalkozásszerűen halászók eszközeit és módjait utánzó primitív fogóeszközöket vagy esetleges — nem tipikus — módokat is találhatunk az orvhalászok gyakorlatában, nemcsak tiszta archaikumot. A tájékozódást azonban minél szélesebb körben el kell végeznünk ahhoz is, hogy a negatív tanulságot megfogalmazzhassuk.⁷

Az év halottai

1973-ban, már eddig is többször tüztük ki a gyászszálót. Ezúttal is fájdalmasan emlékezünk Molnár Gyula helytörténeti kutató († ápr. 9.). Banner József nemzetiségi néprajzkutató († ápr. 24.), dr. Kövér Sándor hajdúböszörményi orvos, helytörténeti kutató († máj. 15.), dr. Papp László ny. megyei múzeumigazgató, régész, a mohácsi csatater kutatója († máj. 22.), Novák Sándor minisztériumi főelőadó († júl. 22.) és Nógrádi Géza, sárvári múzeumigazgató († aug. 29.) halálára.

Szatmár 1000 éves

Nagy ünnepek között emlékeztek meg a múlt évben Szatmár (Satu mare) fennállásának 1000. évfordulójáról. Az ünnepeknek több múzeumi vonatkozása is volt. Többek között megjelent ebből az alkalomból a Szatmár megyei Múzeum (*Muzeul Judetului Satu Mare*) évkönyve is, gazdag tartalommal (*Satu mare studii si comunicarii, 1972*). A jól szerkesztett, gazdag és értékes anyagú kötet nagy hiányossága az, hogy magyar nyelvű összefoglalásokat nem közöl, hogy a magyar címleiratok, hivatkozások helyesírása elfogadhatatlan.

³ V. ö.: pl. Banner János: Halfogás kézzel. Népmű és Nyelvünk, I. (1929) 53–54. l.; Ecsedi István: Népies halászat a Közép-Tisza és a tiszántúli kisvízeken.

⁴ V. ö.: Herman: I. m. 285. l.; Ecsedi: I. m. 200 l. stb.

⁵ V. ö.: Herman: I. m. 353. l.

⁶ Az orvhalászok, alkalmi halfogók eszközeit és módjait legutóbb hasonló értelemben vizsgáltam: Halászat a Cegléd környéki kisvízeken. Studia Comitatus, 1973. (sajtó alatt).

Régi sírkövek Böszörményben...

KÖVÉR SÁNDOR

A lezárt keleti ref. temetőben a középtúttól jobbra a bokrok között, Papay Imre lelkész síremléke mögött egy alacsony, földbe süppedt, vörösbarna sírkövön a következő felirat olvasható: „E síremléket áldott jó édesanyjuknak, néhai Péceli Klára asszony, előbb Sz. I. M. D. és Prof. Varga István, majd a Hajdúkerületi Törvényszéki bíró Somossy Péter özvegyének hála jeléül emelték tisztelő gyermekei”.

Valamivel hátrább, a középút mellett áll egy másik síremlék: „E sírkövet emeltette B. E. Férjének 1849. április hó 28-án élete 69. évében elhunyt Somossy Péternek Péczely Klára”.

Ki volt ez a Péczely Klára?

A helybeli ref. anyakönyvben özv. Somossy Péterné Péczely Klára haláláról ez olvasható: „1881. szeptember 17-én halt meg 74 éves korában, lakott a II. tized 1316. hsz. alatt. Eltemette Benedek Lajos a keleti temetőben”.

Péczely Klára ezek szerint 1787-ben született, de születési helye és pontos ideje nincs megadva. Első férje Prof. Varga István 1831. évben halt meg; Somossy Péter első felesége: Thegze Juliánna 1838-ban, tehát csak 1838. után mehetett férjhez Somossy Péterhez Péczely Klára 51 éves korában. Péczely Klárának Varga Istvántól három fia maradt: Antal, Lajos és Ferenc.

A helybeli ref. anyakönyv szerint Varga Lajos 1840. június 16-án feleségül vette Wessprémy Máriát, Somossy Péter fogadott leányát; az esküvő egyik tanúja Péczely József professzor, az Akadémia tagja volt. Ugyancsak a helybeli ref. anyakönyvben olvasható, hogy 1833. dec. 31-én meghalt vidi Varga Antal hites ügyvéd, volt országgyűlési képviselő, akinek apja Varga István lelképásztor, anyja Péczely Klára, anyai nagybátyja Péczely József főiskolai tanár volt.

Mindezen adatok alapján kétségtelen tény, hogy Péczely Klára Péczely József főiskolai tanár és Akadémiai rendes tag testvére volt és mind a kettőn id. Péczely Józsefnek, a költőnek, a meseírónak, neves fordítónak a gyermekei. Id. Péczely József komáromi prédikátor volt, aki 1750-től 1792-ig élt. Úgy az ő, mint az ifj. Péczely József neve irodalomtörténeti könyveinkből országosan ismert. A fiatalabb Péczely József a debreceni főiskola történelem tanára volt, aki 1789-ben Komáromban született és 1849-ben Debrecenben halt meg. Péczely Klára tehát neves író, tudós családból származott, de nemcsak származása, hanem leszármazottai is említésre méltók.

Az id. Péczely József, aki Putnokon született, tanulmányait a debreceni főiskolán végezte, a fiatal Péczely szintén Debrecenben tanult és külföldi tanulmányútról 1815-ben hazatérve a debreceni ref. kollégium történettanára lett. Édesapja 1792-ben meghalt, özvegye: Varjas Katalin (Varjas Sándor debreceni főiskolai tanár leánya) vagyontalanul maradt hátra két gyermekével és a komáromi ref. egyház kegydíjából tartotta fenn családját 1816-ig. Valószínűleg ekkor költözött Péczely Klára anyjával Debrecenbe, ahol testvére főiskolai tanár lett 1815-ben. Itt ismerkedett meg Varga István professzorral, akivel aztán Szikszóra költöztek 1821-ben.

Családi hagyomány szerint Somossy Péter még lány korában feleségül akarta venni Péczely Klárát, de ez Varga professzort választotta; mikor másodszor is megkérte a kezét, akkor kötelezte magát, hogy vagonának felét a Varga fiúkra testálja s így jutott a II. tizedben levő 1316. hsz. alatti ház (ma Petőfi utca 24–26. szám) a Péczely Klára leszármazóira.

A három Varga fiú közül Ferenc, aki a szabadságharcban honvédtiszt volt, halálra kereső üldözött elől a ház ablakán át tudott megszökni 1849-ben. Amerikába bujdosott és ott is halt meg; leszármazói ma is ott élnek.

Varga Antal 1846-ban ügyvédi oklevelet szerzett. A szabadságharcban mint huszárhadnagy vett részt. 1861-ben és 1865-ben a város országgyűlési képviselője volt. 1850-ben feleségül vette Montlika Klárát, Montlika Gergely és Róz Apollónia leányát. Montlika Gergelynek kocsmája volt a mai Dorogi és Deák Ferenc utca sarkán, ahol később a Magyar Királyság kávéház állott. Montlika Gergely Pesten ismerkedett meg Róz Apollóniával, aki a családi hagyomány szerint francia szülöktől származott, de családját a nagy francia forradalomban kiűzték. A 4 éves Apollóniát a daikája mentette meg és sok viszontagság után Bécsbe került. Felneve első férje egy Koppol nevű cseh ember volt, a második Montlika Gergely, a harmadik Zárátky Fülöp. 1837-ben Böszörményben halt meg az 1316. szám alatti házban 88 éves korában, mint Zárátky Fülöp özvegye. A katolikus temetőben temették el. A Halottlevél tanúsága szerint Elzászban Obenberghausban született.

Varga Antal és Montlika Klára három lánya közül Lujza U. Szabó Mihályné, Izabella előbb Tamássy Istvánné, majd férje halála után Paksv Károlyné és Kornélia Karan Imréné lett.

Mennyi emlék fűződik egy elhagyott sírhelyet őrző sírkövhöz!

IRODALOM:

- A hajdúböszörményi ref. egyház anyakönyvei.
- A hajdúböszörményi róm. kath. egyház anyakönyve.
- Balogh Ferenc: A debreceni ref. kollégium története. (1904.)
- Magyar Irodalmi Lexikon (Akadémiai Kiadó, 1965.)
- A magyar irodalom története (Akadémiai Kiadó, 1965.)
- Gyulács Pál: Id. Péczely József élete és jellemzése (Bp., 1902.)
- Bozsák István: Budai Ezsalás és a klasszika-filológiának kezdetei. (Akadémiai Kiadó, 1955.)

Irók nyomában

KOCSIS RÓZA

Irodalmunk sajátos csoportját képviselik a népi írók. Tevékenységük, mely a szépirodalom és a politika területére egyaránt kiterjedt, a két világháború között bontakozott ki. Ellentmondásos útjuk ellenére is munkásságuk több szempontból érdekes és jelentős.

Nézeteik, célkitűzéseik különböztek ugyan, de valamennyien vallották, hogy a parasztságot kell vezető osztállyá tenni, s belőle kell kinevelni az új értelmiséget. Ennek érdekében az 1930–35-ös években megindult a falukutató mozgalom, kezdetét vette a paraszti élet feltárása, majd annak szociográfiai-szépirodalmi művekben való ábrázolása. A népi írók többnyire a „népből jöttek”, s kibontakozásuk után is a nép között éltek, így közvetlenül tanulmányozhatták a falvak gazdasági-társadalmi életének ellentmondásait. A nép, s főleg a parasztság jogfosztottsága, kulturális elmaradottsága cselekvésre ösztönözte őket, vagyis népi írónak lenni egyben politikai magatartást is jelentett. Minden valószínűség szerint politikai tevékenységük révén kerültek többen kapcsolatba a Hajdú-sággal, ezen belül Hajdúböszörménnyel. Gyakran megfordult városunkban Féja Géza, Veres Péter, járt itt Sinka István és Erdélyi József. Többször tartottak előadást, tanulmányozták a paraszti- és munkásifjúság helyzetét, de olykor csak baráti beszélgetésre „ugrottak be” Bagosi Imre Hadházi u. 92. sz. alatti lakoshoz. Itt jártuk a ház asszonyának emlékkönyve őrző. Az emlékkönyvbe jegyzett sorok a harmincas évek eszmei-politikai harcát idézik. Például Veres Péter 1936. június 29-én a következő sorokat írta: „Remélem, hogy mi gondolkodó, öntudatos parasztok, valamikor még a Rákosmezőn találkozunk, nem csupán azért, hogy beszélgessünk róla, hanem meg is valósítsuk az új és szebb világot”.

Nem törekedtem valamennyi emlék felkutatására, csupán Féja Géza Hajdúböszörményhez fűződő emlékei közül emelek ki néhányat, valamint Móricz Zsigmond emlékeit idézem. Igaz, Móricz nem állt a népi írói mozgalom élére, nem volt annak vezetője, de élő példa volt a harmincas években meginduló népi irodalom számára.

1932-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre segítségével Féja Géza szervezésében létrejött a Márciusi Fiatalok szemináriuma, mely legfontosabb feladatának „Magyarország szociális arculatának leplezetlen megmutatását” tartotta. A szervezet kiáltvánnyal fordult az egész országhoz. Arra kérték a városokat, nagyobb községeket, hogy alakítsák meg a Márciusi Fiatalok szemináriumát, foglalkozzanak a földreformmal.

A kiáltvány hatására Hajdúböszörményben azonnal szervezkedni kezdtek a diákok. Szemináriumba tömörültek, és útmutató előadás megtartására Féja Géza írók hívták meg. Az író szívesen tett eleget a meghívásnak, s két előadást tartott az akkori Tisza István-házban. Napközben a várossal ismerkedett. A város peremén veremlakásokban élő emberek élete különösen megrendítette, s ekkor írt újságcikkét a következő sorokkal zárta: „Hajdúböszörmény főterén áll az ország legszebb Bocskai-szobra. Bocskai jobbáiban a privilégiumot tartja, és az előtte álló kemény, szabad, büszke hajdúnak nyújtja. Mennyi szépség és tisztaság lélegzik ebből a szoborból. Ám e tragikus földre ma más szobor illenék: Bethlen Istváné..., amint az ő sajátos privilégiumát nyújtja a magyar népnek: a nyomort, a határtalan emberi szenvedést, a könyörtelenséget és mindazt, amitől ma beteg Hajdúföld...”

A cikk nagy felháborodást keltett, a sajtófőnök felhívta az író figyelmét, hogy kerülje a „bomlasztó elemeket”. Ennek ellenére ő továbbra is kapcsolatot tartott Böszörménnyel, és 1933 nyarán ismét meglátogatta Bagosiékat. Ekkor történt, hogy egy szegény böszörményi asszony panaszaírt megírta. A cikk megjelenése után az asszonyt behívták a város-házára, és kikényszerítették belőle, hogy az író annyit és olyanokat kérdezett, mitől ő megzavarodott. Így mosta kezét a város előkelősége, bebizonyítva, hogy egy zavarodott asszony vallomása nem tekinthető érvényesnek.

1934 márciusában újra Böszörményben találkoztunk Féja Gézával. Zilahy Lajosnak a „Magyarország” c. lap élén megjelent „Írók fegyverbe” c. felhívása ösztönözte utazásra. Több napot töltött a városban. Napközben a várost járta, este pedig Bagosi Imre házában a következő hónapok politikai harcának előkészítéséről vitatkoztak. Erről a látogatásáról a „Szabadcsapat” c. életregényében részletesebben is beszámol. Ekkor látogatott el egyik vasárnap délután Bagosi Imre társaságában Török Sárahoz. Török Sára az Újfehértói utca elején egy kis fehér falú házban lakott. Az író azért figyelt föl rá, mert a háziaktól hallotta, hogy ez az asszony szektavezető. Rövid ott-tartózkodásáról életregényében is említést tesz.

Későbbi látogatásait a Bagosi Imre tulajdonában levő fényképek, röplapok idézik. A 30-as évek végén, amikor a Kisgazda Párt hajdúböszörményi szervezetében megerősödött a földmunkás kisparaszti szárny, amikor e pártba tömörült a demokratikus gondolkodású értelmiség, Féja Géza újra előadásokat tartott. Erről vall az a röplap, mely gyűlésre hívja a város népét 1937? 1938? június 2-ára a Tisza István-házba.

Móricz Zsigmond az egyszerű emberek tudatában nemcsak nagy író, hanem nagy utazó is. Nagy utazónak pedig azért ismerik, mert megkezdte az embereket az „isten háta mögött” is. Beszélni tudott velük, érdekelte a nép élete, szerette őket, s viszonzásul a nép tisztelte, tisztelt. Talán e bensőséges kapcsolatban kereshető annak az oka, hogy ma az ország különböző részén azzal is magukénak vallják az embereket, hogy azt mondják „nálunk is járt”.

Ezzel a gondolattal Hajdúböszörményben is találkoztunk, de ez önmagában nem elegendő a bizonyításhoz. Annyi mindenképpen igaz, hogy a várossal, ha nem is közvetlenül, de közvetve Maghy Zoltán festőművész révén kapcsolatba került.

Maghy Zoltán 1926-ban találkozott először Móricz Zsigmonddal Medgyessy Ferenc műtermében, ahová Káplár Miklós festőbarátjával láto-

galott el. Emlékezete szerint a bemutatkozás után meleg hangulatú beszélgetés bontakozott ki a művészet feladatáról.

Később 1942 tavaszán találkozott ismét Debrecenben, az Arany Bika éttermében. Az író elmondta, hogy Rózsa Sándorról ír, és nagyon szeretne egy eredeti képet vagy rajzot látni a betyárról. Véletlenül Maghy Zoltánnak sikerült egy Rózsa-dragotípiát szerezni, melynek Mörizs igen megörült.

1942 tavaszán Mörizs hosszabb ideig Debrecenben tartózkodott. Bejárt a Déri Múzeumba, ahol az 1848–49-es szabadságharc helyi eseményei után kutatott. Rendszerint dr. Sőregi János múzeumigazgató szobájában dolgozott. Itt kereste fel Maghy Zoltán 1942. március 13-án, hogy árvíznező kirándulásra hívja meg Hajdúböszörménybe. A találkozásról dr. Sőregi János „Mörizs Zsigmond debreceni napjai” c. munkájában (Debrecen, Déri Múzeum évkönyve 1912.) így számol be: „A csenget az érkező Maghy Zoltán böszörményi festőművész barátunk törte meg. Elmondta, hogy a böszörményi Nagyrét ismét víz alatt van, de még jég borítja. Ha olvad, menjünk ki megnézni. Ebből azonban a hideg időjárás miatt semmi sem lett”.

Ezen a napon Maghy Zoltán Mörizs és Sőregi társaságában a volt Pál-sörözőben ebédel, ahol az író az ököritői tűzről mesélt, valamint elmondta, hogy mily érdekes történetek élnek Rózsa Sándorról a délföldi parasztság körében.

Debreceni tartózkodása idején dedikálta Maghy Zoltánnak a „Rózsa Sándor a lovát ugratja” c. regényét, és neki ajándékozta a „Kelet Népe” egyik számát, melynek borítóján Mezőgyesz Debreceni Vénusza látható. Később — 1942 nyarán — Leányfaluról Maghy Zoltánnak elküldte az „Árvácska” c. könyvét.

Az emlékeket megható szeretettel őrzí ma is a Maghy család.

Új, állandó kiállítás a Bocskai István Múzeumban

Talán megfelelőbb lenne a cím, ha azt írnánk, hogy az első állandó kiállítás megnyílt a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeumban. Nemcsak a kedvezőtlen körülmények között működő, nagy nehézségekkel küzdő múzeum életében nagy esemény. A *Hajdúság népművészete* című, állandó kiállítás megnyitása, hanem megyei, sőt országos jelentőségű esemény is. A nagyszabású, a legmodernebb kiállítási elvek és gyakorlat alapján rendezett kiállítást a Bocskai István Múzeum anyagából, dr. Varga Gyula és Varga Marianna forgatókönyve alapján, a Központi Múzeumi Igazgatóság kiállításrendező osztálya készítette (dr. Boreczky László, Bánkúti Albin). A kiállításnak, megnyitása óta, állandóan növekedik a látogatottsága.

Országos népművészeti kiállítás Budapesten

Budapest centenáriuma tiszteletére a megyei múzeumi szervezetek, a Néprajzi Múzeum szervezésében, országos népművészeti kiállítást rendeztek a Nemzeti Galéria helyiségeiben. A nagy sikerű kiállításra megyénk pártvezetőkkel, vásári sátrakkal, szíjgyártóművekkel és *Patkó László* nagyméretű képével vett részt, amit erre az alkalomra restauráltunk. A kiállítás többszörös meghosszabbítással, 1974. január 6-ig tart nyitva.

A népművelésről - egy régészeti feltárás kapcsán

M. NEPPER IBOLYA

Ilyenkor szeptemberben a múzeumok már kidolgozták az elkövetkező múzeumi hónap programját, hiszen minden év októberében a múzeumok munkájában előtérbe kerül a népművelő munka. Természetes viszont az is, hogy a múzeumok és muzeológusok népművelő munkája nem korlátozódik csupán a múzeumi hónap idejére és éppen erről akarok szólni.

A múlt év augusztusában Hajdúböszörmény határában, Nagypródon végeztem régészeti feltárást. A halastavak közötti dombocskán egy XII–XIII. századi kis, döngölt agyag alapozású templomot, s a körülötte levő temető egy részét tártuk fel, valamint négy neolitikus réteget.

A közelben dolgozók pihenőidőben oda-odajöttek „kíváncsiskodni”, s az előkerült leletek kapcsán kérdezték arról-arról. A válaszaim elgondolkodtatták, majd további kérdésekre sarkallták őket. A neolitikum haterő évvel ezelőtt itt élt embere olyan szép kis edényeket készített, hogy eleinte hitetlenkedve nézegették az előkerült edénytöredékeket. De számukra még érdekesebb volt az, amit a templomocskáról, annak készítéséről beszéltem. Kérdéseikre adott válaszomból, s az újabb kérdésekből itt a harmincegynehány fokos melegben szinte rövid „történelemórák” kerekedtek ki. A napi munka végétével gondolkodtam el csak igazán azon, hogy beszélgetéseink a népművelést szolgálják. Mágpedig úgy s olyan emberekkel, akiket a múzeumi hónap során előadásainkkal, rendezvényeinkkel nem tudunk megmozgatni.

A munka során napról napra jobban feltáruló templomalap mellett pedig itt a pusztán beszélgettünk. I. István király törvényeiről, melyek következményeként megindult a falusi templomok építése is. Beszélgettünk azokról a névtelen, egyszerű építőmesterekről, akik ezeket a kis falusi félköríves szentélyzáródású, döngölt agyag alapozású, téglából készült felmenő falú templomokat építették a nagy, kőből emelt templomok mintául véve. Hogy miért készült döngölt agyag és nem kő alapozás? Ennek megbeszélésére is sor került. Ezen a kőben szegény vidéken agyag volt csak, ebből égették a téglát. Mikor elmondtam, hogy milyen méretű téglákat használtak Magyarországon a X–XIII. században, az egyik idős bácsi elmondta, hogy az ásás helyétől nem messze levő csordakút is ilyen téglából készült. Aznap beszélgetésünk után el is mentem a kúthoz. Azt mondták, a múlt században épült. Ma már kint tartott lábasjóság híján alig használják. Beszélgetéseink viszont nekem máris „visszatérültek”, — a középkori téglából felfalazott kút „felfedezése” azt bizonyította, hogy a Süldő-ér melletti Árpád kori falu bizo-

nyára már századokkal ezelőtt elpusztult templomának még állt kisebb felmenő fala.

Az ásatás második szakasza a templom körüli temető kutatása és egy részének feltárása volt. A kibontott sírok fehérítő csontjai az izzó napsütésben mint bizzar csipkedések feküdtek a perzselő talajon. Sok látogató keresett fel bennünket ekkor is. A kérdések a máskor és mindig elhangzottakkal kezdődtek: „—Talál-e a régésznek valami értékeset a sírokban?” — Elbeszélgettünk azután arról, hogy a templom körüli temetők korábban már tiltották, hogy a halott mellé pogány szokás szerint ékszert, fegyvert tegyenek. A templom papja, az új vallási és társadalmi ideológia bástyájaként, a pogányság emlékeit nem tűrte a templomocska valószínű sövénykerítette temetőjében.

A pogány és keresztény temetési szokásokról való beszélgetés során egyszer csak megszólalt egy 70—75 körüli öreg bácsika: — „Igaza van a régésznek” — mondta csak így egyszerűen. Meglepődtem, de a bácsi folytatta és elmesélte nekünk, hogy amikor gyermek volt, a tanító úr mi mindent beszélt a régi pogány magyarokról, s arról is, hogy aki később pogány módra áldozott, azt elveszejtették. Nagy élmény és nagy siker volt ez nekem. Egy névtelenségben maradt tanyasi néptanító 60. vagy még több évvel ezelőtti munkájának megmaradt emlékéhez kapcsolódhatott az én munkám, beszélgetéseink, és ez a bácsi így tényleges részese lett a „csodának”, mely során a régmúlt történelem egy darabja ténylegesen feltárult.

Hajdú-Bihari Múzeumi és Műemléki Hónap, 1973.

Az idén tizenegyszer kerül megrendezésre a múzeumok nagy, országos seregszemléje. A megye központi múzeumának, a Déri Múzeumnak, korlátozott körülményei miatt, az ideai múzeumi hónap inkább a vidék, a megye többi helysége felé fordul. Különösen érdekessé teszi az ideai múzeumi hónapunkat a sok emlékezés és emlékeztetés. A múzeumi hónap keretében Hajdúnánáson a fiatalon elhunyt költőre, *Maghy Zoltánra*, Hajdúdorogon a magyar kultúra, művelődés derék terjesztőjére, munkására, *Görög Deméterre*, Nagylétán a fogékony gyermek- és ifjúkorát a községben töltő *Iosif Vulcanra*, Hajdúszoboszlón, a magát szoboszlainak tartó *Szép Ernőre*, Nagykerekében pedig a bihari táj legjobb ismerőjére, *K. Nagy Sándorra* emlékezünk. Különös tisztelettel fordulunk majd a most 70 éves *Szűcs Sándor* felé, akit születésnapjának estjén, az általunk szerkesztett *Bajomi Krónika* című, néprajzi és helytörténeti antológiával fogunk köszönteni. A Múzeumbarátok Köre közgyűlést tart, amin — szokásainkhoz híven — kiosztjuk a XXI. Országos Néprajzi és Nyelvi Gyűjtőpályázat megyei tagozatának díjait. Kezdeményezésszámba megy két vidéki műteremlátogatásunk. *Sz. Kürti Katalin* művészettörténész, a hajdúnánási *Madarász házaspár* és a berettyóújfalusi *Bényi Árpád* festőművészek műtermeiben tart majd műteremlátogatást. Nagykerekében megyei honismereti tanácskozást rendezünk, a zeleméri és herpályi csonkatornyoknál pedig szalonaszerűes műemléki kirándulást tartunk. A múzeumi hónap központi rendezvénye lesz a *Csokonai-emlékkiállítás*, amit *dr. Kilián István*, a Csokonai-évfordulóhoz kötött is rendez. A múzeumi hónap országosan kiemelkedő rendezvénye lesz a múzeumok nemzetközi szervezetének, az ICOM-nak Budapesten rendezendő, egyhetes ülése, valamint az 1000 éves Esztergomban rendezett, országos múzeumigazgatói értekezlet.

A Hajdúsági Művésztelep tíz éve

SZÉKELYHIDI AGOSTON

Mint a kultúra és a közélet sok más területe: a képzőművészet is az 1960-as évek elején pezsdült meg városunkban. Nyomban azután, hogy a szocialista termelési viszonyok általánossá váltak, a politikai és a társadalmi tevékenység kiszélesedett és magasabb szintre emelkedett. Az önállósághoz szükséges alapok és lehetőségek okos kiaknázásával kölcsönhatásban állt a hagyományok fölélesztése, mérlegelése és korszerű folytatása. Ennek keretében figyelték föl a város képzőművészeti múltjára, amely az 1930-as évektől már az alföldi festészethez kapcsolódott; ilyen megfontolásokból támogatták az új törekvéseket.

Az elképzelések megvalósítása eleve jó irányba indult: összefüggő egységnek kezelve az alkotó képzőművészet pártolását, a szakköri mozgalom fejlesztését, a közönséggel való kapcsolat és az ízlésfejlesztés fokozását, a múzeumi tevékenység megalapozását. Így kapott külön jelentőséget az a terv, hogy Hajdúböszörmény a környék képzőművészeti kultúrájának egyik központja legyen. Igazodva a lehetőségekhez: a megyében működő képzőművészeti szakkör legjobb tagjait és művésztanárait összegyűjtő nyári továbbképzés formáját választották előbb. A terv 1963-ban készült el; kidolgozásában elsősorban a Népművelési Intézet, a megyei tanács és a városi tanács vett részt. Először 1964 júliusában dolgoztak együtt a meghívottak a városi kultúrház két termében. Gyakorlatilag két csoport alakult ki, az ismertebb művészek és az amatőrök csoportja: ennek megfelelően mind a belső élet, mind a munka, mind a szereplés két szinten zajlott. Az igazi eredmény az eszmecserékben, a kölcsönös serkentésben nyilvánkozott meg. Egyúttal kétszegtelené vált, hogy a nyári találkozó keretében nem eléggé szerencsés összekapcsolni a két funkciót, az alkotás támogatását és a továbbképzést, azaz mindkettő sajátos formát igényel. Erre az új feltételeket 1967-ben biztosították a fenntartó szervek. A szakköri tagok és a főiskolások nyári művésztelepét Tiszacsegén rendezte be a megyei tanács. Míg Hajdúböszörmény városa az alkotó képzőművészek számára teremtette újjá a nyári találkozót.

Emiatt az 1967-es év átmenetinek tekinthető. De az új, a mai forma kezdetének is. Merőben más arculatot, szervezeti és fenntartási rendszert követelt meg az alkotó képzőművészek csoportja. Mindez fokozatosan valósult meg; s természetesen a jelenlegi állapot sem tekinthető véglegesnek. Itt sincsenek tanítványok és művésztanárok: egyenrangú alkotók hierarchia nélküli csoportja létesült. Aki a művészi tevékenységük értéke alapján támogat a város. Tehát ez a művésztelep a szocialista művészpártolás egyik sajátos formája és módja, amely a művészi értékek megteremtésének segítését tekinti célul. Csak hogy ez azt is feltételezi, hogy az alkotásokban olyan eszmék és művészi értékek nyilatkozzanak meg, amelyek összeegyeztethetők a szocialista művészpártolással. Így vált belső törvénnyé a színvonal állandó emelése, és az orientáló és kisugárzó szerep fontosságának növelése. Nem kevésbé a körülmények, a lehetőségek állandó javítása.

Mint hogy a szocialista művelődéspolitikai és művészetpolitika — a tár-

sadalmi művészetpártolás elvi alapja — magában foglalja a nemzetközi-ség mozzanatát is, a Hajdúsági Művésztelep erre is tett kísérletet. Szervező bizottsága, amely 1969-től működik, kezdetben személyes meghívás keretében látott vendégül két romániai művészt. Majd ennek a kapcsolatnak a szilárd megalapozására is sor került. Már 1970-ben folytattak tanácskozásokat a Magyar Képzőművészek Szövetségével több kérdésben, így a külföldi meghívások koordinálása dolgában is. Végül 1971-től a szövetség fokozatosan átvállalta a külföldi meghívások szervezését, és 1972-től a szocialista országokkal kötött kulturális egyezmények keretében folynak ezek a meghívások. Egyidejűleg a Művelődésügyi Minisztérium hivatalosan is nemzetközivé minősítette a — már nevében is új — Hajdúsági Nemzetközi Művésztelepet. Ez azt jelenti, hogy rendszeressé és kölcsönössé váltak és válnak a kapcsolatok Hajdúböszörmény és hat szocialista ország, a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, az NDK, Románia és Jugoszlávia között.

Természetesen mindez a körülmények és a tevékenységek átalakítását hozta magával. A nyári találkozó ideje 30 napra bővült. Általában 28—35 művész kap meghívást. Olyan épületben, ahol 15—20 lakószoba és 10—15 műterem áll rendelkezésre. Az anyagi ellátást (étkezés, szállás, utiköltség, költőpénz, kiállításrendezés) mind több szellemi lehetőség tetézi, előadások, hangversenyek, országjáró utazások, vitastések, találkozók, filmvetítések sora. Fokozatosan érvényesül a művészet társadalmi szerepének érvényesítése is: a művésztelep tagjai számára folyamatosan rendeznek egyéni és csoportos tárlatokat a Hajdúsági Múzeumban és a Városi Művelődési Központban; rendszeressé váltak a találkozások egybekötött üzemi tárlatok is. A nemzetközi kapcsolatok kiterjednek már a kölcsönös kiállításcserekre és a személyes meghívásokra. Említésre méltó, hogy a művésztelep egyre teljesebben betölti immár a szellemi műhely szerepét is: a szocialista országok számos írója, újságírója, filmese révén kitágultak a határai, közvetlenül és közvetve sok szállal kapcsolódik be a kulturális vérkeringésbe.

Sem végleges értékelést, sem tételes eredményeket nem várhatunk meg. Annál kevésbé, mivel a mai forma csupán négy-öt évre tekinthet vissza, s nyilvánvaló, hogy az eddigi legmagasabb szintet mutató év, az 1973-as sem volt mentes a bizonytalanságoktól, a véletlenektől. Mégis hadd összegezzünk néhány adatot: tudva, hogy az adatok értéke kivált a művészetben és általában a kultúrában igen csekély. Tehát: 1967. és 1973. között 84 kiállító művész dolgozott itt. Közülük 31 jött 6 külföldi szocialista országból. A városi tanács művészeti díját és a Káplár Miklós Emlékérmét 29-en kapták meg, közülük 12 külföldi. Mióta az Állami Lektorátus zsűrijé a zárókiállítások anyagát, azóta (1969.) mintegy 1500 alkotást jegyzőkönyveztek; ebből 530 szerepelt a zárókiállításokon. A művészek a város számára öt év alatt 60—65 művet ajándékoztak, ezek megállapított és megbecsült értéke eléri a 350 000 forintot. Ugyancsak öt év alatt a művésztelep tagjai a városban 28 egyéni és csoportos kiállítást rendeztek; hazai kiállítások száma hozzávetőlegesen 75—80, külföldi kiállítások száma 50—60. A Hajdúsági Művésztelep tagjairól és a telepről magáról eddig 4 könyv és több száz tanulmány, cikk, ismeretbes jelent meg, legtöbb hazánkban, majd a Szovjetunióban, Romániában és Lengyelországban. A tizedik év munkájáról film is készült.

Ezek a tények és adatok kizárólag történeti és statisztikai jellegűek. Az eszméi, művészi, művészetpolitikai és közművelődési tartalmak körvonalazására és dokumentálására itt nem vállalkozhattunk.

A hajdúböszörményi utcanevek nagyvárosaink utcajegyzékének tükrében

KÖVÉR SÁNDOR

Városunk utcaneveiről a legrégibb feljegyzés 1674—1675 évekből való,* amikor Rápoiti akkori lelkész a következő neveket jegyezte fel: Szečen, Bebek, Hajnal, Erdő, Nánási, Bagáth, Puskás, Rác, Újváros, Debrecen, Piacz és Oskola utcák. Közülük a Debrecen, Újváros, Nánási utcanevek vannak ma is meg; a Hajnal utca a mai Madách utca volt; a Rác utcáról azt írja Győrffy István Hajdúböszörmény települése című könyvében, hogy a rácok lakta utca lehetett. Véleményem szerint ez az utca a mai Káplár Miklós utca volt, ami az 1759. fascic. frust. 37. számú levéltári peres iratok 1714-ben kelt mellékletével igazolható.

Az 1782. évi várostérkép utcaneveket nem tüntet fel, csak az 1842. éveiben láthatók a következő utcanevek: Fő, Uri, Zöldág, Ercsey, Folyó, Nagy Csordajáró, Gajdán, Borjú, Csorda, Turi, Nánási, Mátyus, Serfőző, Nagy Kaszárnya, Kis Kaszárnya, Töviskes, Czigány, Kis Tóth, Szénáskert, Szélmalom, Temető, Nagy Lajos, Bodnár, Nagy Szabó, Király, Kereskenyi, Debreceni, Pecze, Szoboszlai, Dészány, Szerű, Szekeres, Fodor. Újvárosi, Temető és Cséplő utcák, illetve közök, zugok. Az 1853. évi tűzvész után nyíltak meg a Könyök, Tatár, Kis Új, Nagy Új utcák.

Az 1910. évi térképen az említetteken kívül látható a Bocskai piac, Kossuth, Magyar, Lajos, Liliom, Árpád, Bársony, Ovoda, Templom, Hold, Nap, Sirály, Hajnal, Petőfi, Hatházi, Sarló, Vasút, Rákóczi, Kálvin, Baross, Szabadság, Dóka, Iskola, Tóth, Báthori, Asztalos, Bethlen, Somossy, Vár, Uzonyi, Bojt, Fazekas, Újfehértói, Szénás, Téglási utcák, illetve terek. Ebben az időben már Kisböszörmény utcáinak is volt nevük.

1928-ban közgyűlési határozattal beosztották a kerületeket és új utcaneveket állapított meg a képviselőtestület. Erről külön fizetben és a helyi hírlapban tájékoztatták a város közönségét. 1945. után az utcanevek egy részét módosították és új neveket adtak az új települések utcáinak, így a Középkertben, a Zaboskertben, Északi lucernásban, Déli lucernásban, sőt, a Pród és a Boda is utcaneveket kapott. Míg 1928-ban 135 utcája volt a városnak, addig 1972-ben már 223.

Nemcsak új utcák keletkeztek, hanem változtak is az utcanevek. A mai Arad utca régen Folyó utca volt, az Arany János utcát Liliom utcának, az Attila utcát Kis Új utcának, a Bajcsy-Zsilinszky utcát Nagy-

* A szerző már nem láthatta Hajdúböszörmény története (szerk. Szendrey István) Debrecen, 1973. é. munkát. (Szerk.)

atádi Szabó, régebben Szekeres utcának vagy Szekeres köznek, a Batt, hyány utcát Szérűskert utcának, vagy Szűrű köznek, a Bem József utcát Dani köznek vagy Dóka utcának, a Benedek János utcát Hold utcának, a Bíró Péter utcát Király köznek, a Bulcsú utcát Lenti zugnak, a Csokónai utcát Bojti utcának, a Csomaközy utcát Nyil utcának, a Damjanich utcát Gajdán köznek, a Deák Ferenc utcát Zöldág utcának, a Debreceni utcát Baross, azelőtt szintén Debreceni utcának, a Dészány utcát Lóki köznek, a Dorogi utat Nagy Kaszárnya köznek, az Enyingi Török utcát Mátyus köznek, az Eötvös utcát Fábán malom, majd Iskola utcának, a Gönczy Pál utcát Óvoda utcának, a Gyöngyvirág utcát Nagy Új, majd Zrínyi Ilona, végül ismét Gyöngyvirág utcának, a Honvéd utcát Dészány zugnak, a Hadházi utat Halottas köznek, a Hajdúkerület utcát Magyar utcának, a Jókai utcát előbb Nagy Lajos, majd Lajos utcának, a József Attila teret Szabadság térnek, a Kassa utcát Nap utcának, a Káplár Miklós utcát előbb Rác, majd Templom, később Varga László utcának, a Keresztesi József utcát Hold utcának, a Királyhágó utcát Török utcának, a Klapka utcát Fodor köznek, a Korpona utcát Petőfi utcának, a Léway Márton utcát előbb Ercey köznek, majd Mester utcának, a Lévai Sándor utcát előbb Könyök, majd Karap Mór, végül Karap Ferenc utcának, a Lorántffy utcát Temető utcának, a Losonczy István utcát Vig utcának, a Keresztesi József utcát Ercey köznek, a Méliusz Péter utcát Róza utcának, a Nagy István utcát régebben Kasza köznek, majd Kereskényi, végül Fürdő utcának, a Nagy Sándor József utcát Tóth Juhász köznek, a Makarenko utcát előbb Karapkert, majd Somossy, azután Kálvineum utcának, a Pálnagy Zsigmond utcát előbb Gyár utcának, a Pécsi Simon utcát Szűk utcának, Pokol zugnak, a mostani Petőfi utcát Uri, majd Tisza István utcának, a Polgári utat Nagy Csordajáró köznek, majd Báthori Gábor útnak, a Rákóczi utcát Nagy Szabó köznek, majd Vasút utcának, a Sillye Gábor utcát előbb Bodnár köznek, majd Sarló utcának, a Szabadhajdú utcát Töviskes utcának, a Szabadság útját régebben Pecze köznek, majd Debreceni utcának, utána Horthy Miklós utcának, a Szénássy Mátyás utcát Kis Tóth köznek, majd Szénás utcának, a Szondi György utcát Sirály utcának, a Szilassy utcát Cséplő utcának, majd Polgári utcának, a Téglási utcát Görög köznek, majd Szénáskert utcának, a Thököli utcát Szélmalom köznek, a Toldi Miklós utcát Tatár utcának, az Újfehértói utat Cigány köznek, az Ungvár utcát Csűrhejáró köznek, majd Turi utcának, a Tizenhárom vértanú utcát Kis Kaszárnya köznek, majd Uzonyi utcának, a Vasvári Pál utcát Borjú Csorda köznek, majd Asztalos utcának, a Vörösmarty utcát Bársony utcának, a Wessprémy Gáspár utcát Magyar utcának, azelőtt Patika utcának, Cigány utcának is hívták.

Ebből a felsorolásból azt láthatjuk, hogy legtovább a földrajzi jellegű utcanevek élnek, illetve — ha meg is változtatják őket alkalmi okokból — ismét visszatérnek. A Nánási, Újvárosi utak nevei 300 év óta változatlanul megmaradtak; ha cserélgették is, visszatért a Szoboszlai és a Debreceni út neve; a Hadházi, Polgári, Téglási és Újfehértói utak esetében a szomszéd községekkel való forgalom növekedése megadta ezeknek az utaknak is irányjelző funkciójukat a nevükben is. Mindinkább háttérbe szorult az utcáknak az ott lakókról való elnevezése, ami érthető is, mert az ott lakók változnak, elköltöznek, meghalnak, a lakosság is szaporodik, a város területe nagybobbodik, az utcák száma is növekszik és fontossá válik, hogy a tájékozódás érdekében jól megjegyezhető, közismert, sokáig emlékeztető neveket jelöljék az utcákat.

Az egyes utcanevek eltűnése viszont történelmi és kulturális értékek elfelejtését is elősegíti: a Serfőző, a Szélmalom, a Kaszárnya, a Görög, a Rác utcanevek régi hagyományokat őriztek.

Peltőn, hogy régebben milyen gyakori volt a köz elnevezés, a mai út, utca helyett. A köz finnugor eredetű ősi magyar szó, az értelmező szótár szerint népies formája szűk kis utcát vagy bekerített telkek, kertek közt húzódó keskeny utat jelent. (Nálunk nem ez a jelentése). Az út szavunk régi, de ismeretlen eredetű szó, mely az értelmező szótár szerint „kisebb-nagyobb szélességű, közlekedés céljaira szolgáló, szabadon hagyott, vagy erre a célra épített sáv. Az utca (szláv eredetű szó) jelentése pedig „városban, falun a házsorok között a közlekedés lebonyolítására kialakított, rendszerint aránylag nem széles, illetve kisebb fontosságú útvonal”. Következik ebből: az út nagyobb fontosságú, útvonalat jelent, ezért jelölik városunkban is a nagyobb fontosságú, a városon túl, a lakott területen kívül is folytatódó utcákat *utaknak*, pl. Polgári út, Újvárosi út, Hadházi út, Újfehértói út, Dorogi, Nánási, Téglási utak. Városunkban eleinte a beltelkek nem voltak elkerítve, itt nem volt szabad jószágot tartani, hanem a kertsekben, ahol az istálló állott. Így utcák sem voltak, csak utak és közök. A beltelkeket és a kerteket külön számozták. 1782-ben a beltelkek száma 511, a kertek száma 835 volt. A számozás a mai gimnázium telkén állott iskolánál kezdődött, s innen ment a mai Lenin utca jobb oldalán végig, majd jobbra körbe-körbe a város belterületén és végződött a Lenin utca bal oldalán a volt keleti parókianál, a mai 2. számú (fiú) iskola telkén. Ugyanakkor a kertek számozása az Újvárosi út északi végén kezdődött és ment északra körbe a városban és végződött az Újvárosi út déli végén, 835. számmal.

1842-ben tizedenként számozták a telkeket, külön a bel- és az ún. gyepelkeket (volt kerteket). A tizedek telkeinek száma:

I. tized	beltelek: 80, gyeptelek: 415, összesen: 495,
II. tized,	beltelek: 89, gyeptelek: 391, összesen: 480,
III. tized,	beltelek: 77, gyeptelek: 478, összesen: 555,
IV. tized,	beltelek: 90, gyeptelek: 365, összesen: 455,
V. tized,	beltelek: 91, gyeptelek: 286, összesen: 377,
VI. tized,	beltelek: 76, gyeptelek: 344, összesen: 420,
I—VI. tized,	beltelek: 503, gyeptelek: 2279, összesen: 2782.

A házzámozást akkor vezették be, mikor úgy a beltelkeken, mint a gyepelkeken házsorok épültek és kerítés létesült, most is a régi módszer szerint, mint 1782-ben, de most már végig mentek a kertaljág és körbe-körbe a Piacz (Booskai) tértől a Piacz tégig.

Ezt a számozást azóta többször korrigálták a házak szaporodása folytán, természetesen megint előlről, így utoljára 1-től 4018-ig, ami azt jelenti, hogy Kisbőszörménnyel együtt több mint négyezer ház volt a belterületen. Bár utcanevek régóta voltak, az utcák szerinti házzámozást csak 1928-ban vezették be mai formájában. De még nem régen is megtörtént, hogy az épülő új házak miatt újból számozták a házakat és csak legutóbb tértek rá a törtszámokkal való megjelölésre az újonnan épült házaknál.

1928-ban az utcanévadó-bizottság három szempontot tűzött maga elé: 1. A város története vagy történelmi személye vagy eseménye, ha az igazán érdemes és igazolható. 2. Országos nevű magyar emberek vagy ősi hagyományok. 3. Az elcsatolt országrészekről való megemlékezés.

Az első tehát a *helyi* szempont volt, nem pedig a *tájékozódás megkönnyítésének* szempontja, ami mégis elsődleges az utcák elnevezésénél, hiszen nem az utca van a névért, hanem fordítva. A tájékozódást pedig az segíti elő, ha a név rövid, könnyen megjegyezhető, egyértelmű. Legcélzerűbbnek látszik erre a *számokkal* való megjelölés, ami nemcsak külföldön, de nálunk is, főleg Budapesten, de a közeli Balmazújvárosban is bevezetésre került. Hogy mégsem terjedt el általánosan, annak egyik oka a hagyományokhoz való ragaszkodás, másik pedig az, hogy az utcaszám, a házszám, amihez most még a postai irányítószám is csatlakozott, bonyolulttá teszi a megjegyzést. Maradt tehát a nevekkal való megjelölés!

A nevek közül a *földrajzi* nevek látszanak a legcélzerűbbeknek. A legelterjedtebb mégis a nagy történelmi személynevek, nagy írók, politikusok, tudósok, szabadsághősök nevei; a helyi kulturális, történelmi, természeti tulajdonságokat jelző nevek használata is jelentékeny részét teszi utcanevünknek. A nevekkal való megjelölés emberileg érthető. Az eskimók szerint az ember három részből áll: testből, lélekből és névből. A név túléli a viselőjét, hiszen a fején, a sírkövön és az utcák névelő tábláján, sok helyen a házszámokig sokáig olvasható. *Halász Gyula* írja *Édes anyanyelvünk* című könyvében: „Ne pusztítsuk ki végleg a földrajzi neveket, ne osztogassuk el valamennyi utcánkat *embereknek*, kivált ne múltó nagyságoknak! Ne csináljunk temetőt az élők városából — fejfa fejfa mellett! Erdemeit — ha vannak — vessük márványba, de csak *egy helyütt*, az első ház falán. Ne aprózzuk el kegyeletünket!”

A személynevekkel kapcsolatban a másik megjegyzés az, hogy gyakran feleslegesen hosszúak, ami a megjegyezhetőség rovására megy. Szintén *Halász Gyulát* idézem: „A keresztnév felesleges, amikor a rövidítések USA, MÁV, HÉV stb. korában élünk, mert az utcanévtáblán csak eltörpíti a nevet, hiszen amíg él a hálás utókor emlékeztetésében, a keresztnév semmit sem mond, ha meg már feledésbe merült: hiába való!”

Természetesen nem lehet minden név mellől elhagyni az utónévet: *Arany Jánost*, *Esze Tamást*, *Gönczy Pált*, *Bél Mátyást*, *Hámán Katót*, *József Attilát*, *Juhász Gyulát*, *Kun Bélát*, *Móricz Zsigmondot*, *Tóth Árpádot*, *Vajda Jánost* nem lehet utónév nélkül megérteni, de a *Batthyány*, *Bocskai*, *Hunyadi*, *Petőfi*, *Rákóczi*, *Zrínyi* stb. neve mellé felesleges az utónév, mert vagy nincs belőlük több, vagy pedig félreértésre ad alkalmat, ha *Rákóczi Ferencet* és *Rákóczi Györgyöt*, vagy *Zrínyi Miklóst* és *Zrínyi Ilonát* egy városban írunk névtáblára. Egyébként is többet mond a *Zrínyi* név magában, mert legalább három *Zrínyire* is emlékeztet. Városunkban volt *Zrínyi Miklós* és *Zrínyi Ilona*, *II. Rákóczi Ferenc* és *II. Rákóczi György* utca, azonban az összetévesztés lehetősége miatt a *II. Rákóczi György* és a *Zrínyi Ilona* utcanévet megszüntették, de megmaradt a *II. Rákóczi Ferenc* és *Zrínyi Miklós* utcanév, ami kevesebbet mond, mint a *Rákóczi*, vagy *Zrínyi* név magában. Ez volna az értelme a könnyen megjegyezhető, rövid és egyértelmű utcanévnek! Eopen ezért zavart okozhat és hosszú a *Külső előnévű* utcanév is, bár önmagában a földrajzi név igen célszerű. *Külső előnévű* utcánk hat van (Debrecen: *Hadházi*, *Újfehértói*, *Nánási*, *Szoboszlói*), ugyanakkor Budapesten három, Győrött négy, Debrecenben egy, Miskolcon, Pécsen és Szegeden egy sincs.

Ezeket az adatokat a Magyar Posta most megjelent utcanévgyűjteményében volt alkalmam ellenőrizni, melyek az említett városok utcane-

veit tartalmazzák. Minthogy Budapest 22 kerülete az utcák elnevezése szempontjából külön városnak számít, így 27 nagyváros kb. 11 ezer utcanévvel hasonlíthatunk össze városunk 223 utcanévét. A hat nagyváros lakossága meghaladja az ország lakosainak negyedrészt, s így jó összehasonlítási alapot nyújt.

A bősörményi 223 utcanév közül Budapesten 147, Debrecenben 121, Győrött 99, Miskolcon 115, Pécsen 108 és Szegeden 85 azonos nevű utca van, ami azt jelenti, hogy a mi utcaneveink a budapestiekben 63, a debreceni nevekben 54, a miskolciakban 51, a pécsiekben 48, a szegedi nevekben 39 százalékban megtalálhatók. (Jó volna az utcanevekről egy magyarázatos kiadvány, mert pl. *Katona László* és *Megyeri J.* utcanevekről illetékes helyen sem kaptam magyarázatot).

A bősörményi 223 név közül 56 egyszer sem fordult elő az említett városok névjegyzékében. Az 56 név közül 8 volt idegen vonatkozású, a többi helyi. A nyolc név a következő: *Biró Lajos*, *Bánság*, *Cserna*, *Julian Grimau*, *Katona László*, *Megyeri J.*, *Tizenhárom vértanú* és *Tyreskova*. (Megjegyzem, hogy a *Bácska* és az arádi vértanúk személynévi nevei gyakoriak). Egyszer fordul elő 13 név, ezek közül hét Debrecenben, négy Budapesten és kettő Miskolcon. 1—9-szer előfordul 107, 10—19-szer 52, 20—27-szer nyolc név. A leggyakrabban előforduló nevek: *Hunyadi*: 27, *Petőfi*: 25, *Kossuth*: 24, *Rákóczi*: 22, *Széchenyi*: 21, *Mátyás király*: 20, *Vörösmarty*: 20, *Zrínyi*: 20, *Árpád*: 19, *Batthyány*, *Bajcsy-Zsilinszky*, *Jókai*, *József Attila*, *Táncsics*, *Szabadság*: 18—18, *Ady Endre*, *Arany János*, *Attila*, *Bem*, *Ságvári*: 17—17, *Dózsa*, *Kinizsi*: 16—16, *Damjanich*, *Eötvös*, *Kisfaludy*, *Klapka*, *Madách*, *Baross*: 15—15. Az, hogy ki kapja a legtöbb nevet, végeredményben Budapest dönti el a 22 kerületével.

Az elcsatolt országrészekről való megemlékezés általános. Leggyakrabban szerepelnek: *Arad*, *Kassa*, *Kolozsvár*, *Tátra*, *Ungvár*, *Maros*, *Zombor*. Ami a helyi vonatkozású neveket illeti, megemlítem *Csanády Sámuel*, *Désány István*, *Oláh Jakab*, *Pély Gábor*, *Sillye Gábor* neveit, akiknek működése a városon túl, az egész Hajdúkerületre kiterjedt. Viszont bősörményi származású nevet, akiről utca van elnevezve Budapesten, csak egyet találtam: a *Karap* nevet, a XII. kerületben. *Karap Ferenc*ről, a neves jogtudósról kapta a nevét ez az utca. *Karap Ferenc* itt született, apja *Karap Sándor* kerületi főjegyző, anyja *Diószegi Sámuel* leánya: *Zsuzsanna*. *Karap Sándor* és sógora: *Diószegi Sámuel* (ő így írta a nevét!) alapították a zelemeri *Karap-tanyán* az ország első munkaiskoláját árva gyermekek részére 1845-ben, melynek vezetésével *Gönczy Pált* bízták meg. *Diószegi Sámuel*ről, aki *Fazekas Mihállyal* együtt írta a *Füvészkönyvet* és egyedül az *Orvosi Füvészkönyvet*, nemcsak városunkban, hanem Debrecenben és Budapesten is van utca elnevezve. A *Karapok* lakása, ahol *Karap Ferenc* is született, a *Makarenko* utcai Kollégium telkén volt, ezért hívták valamikor az utcát *Karapkert* utcának.

Ha végigbongésszük az utcák névjegyzékét, akkor ráterelődik a figyelmünk olyan, másutt gyakran használt utcanevekre, melyek nálunk nem találhatók, mint pl. *István király*, *Katona József*, *Tompa Mihály*, *Gárdonyi Géza*, *Győrffy István* (a'ki megírja Hajdúbősörmény településtörténetét), *Medgyessy Ferenc*, *Mikes Kelemen*, *Tamási Áron*, *Veres Péter* és mások. *Kazinczy Sámuel* előbb kerületi orvos, majd a város főorvosa volt, itt működött, itt van eltemetve a keleti temetőben, amelyet mint főnök is ismerték a nevét, róla azonban nem nevezhetünk el külön utcát, mert *Kazinczy Ferenc* utcánk már van.

A hivatalos nevek kiszorítják a természetes neveket, melyeket a nép adott az utcának. É. Kiss Sándor a következőket írja Hajdúhadház helyneveivel kapcsolatban: „Ne változtassuk meg a nép körében élő hagyományos neveket, melyek régibb települési viszonyokra, helyi, földrajzi állapotokra, korábbi társadalmi körülményekre, szokásokra, művelődéstörténeti értékekre, neves vagy névtelen családokra, kiváló személyiségekre vagy egyszerű emberekre emlékeztetnek. Sok utcánk van, melyekhez nem fűződnek értékes hagyományok és sok az új utca és ezeken a helyeken méltó emléket állíthatunk a művészet, a tudomány és haladás kiválóságainak”.

Debrecenben az alábbi hivatalos nevek olvashatók az utcajegyzékben: Csapó, Egymalom, Kétmalom, Ötmalom, Fonatos, Gohér, Görög, Hatvan, Kófaragó, Nyomtató, Olajútó, Pereces, Péterfia (egyszer átkeresztelték, de a nagy felzúdulásra visszaállították a régi, több évszázados nevet), Vendég, Zöldfa stb., régi jó kultúrtörténeti nevek, melyektől Debrecen nem igyekezett megszabadulni. Nekünk is volt Folyó, Kaszárnya, Serfőző, Szélmalom, Szekeres, Szerű, Szénáskert közünk, Cséplő utcánk, Sarló, Kasza, Zöldág, Hajnal utcánk, melyeket az idő és az 1928-as városi képviselőtestületi bizottság halálra ítelt.

Városunkban a 223 utcánév közül 163 személynév, 32 földrajzi név, elcsatolt vidék, város neve, történelmi emléknév neve 10—10 és egyéb 5. A személynévek közt van államférfi, szabadságharcos, vértanú, hadvezér, hajdúkapitány, író, költő, tudós, művész, reformátor, úrhajós, két nagyasszony (Lorántffy Zsuzsánna és Szilágyi Erzsébet) és három jótkönyv hagyományozó (Bíró Péter, Fazekas Gábor és Lévy Márton).

A rövid nevek mellett szól a takarékoság szempontja is. Azt hiszem, nálunk az is felesleges, hogy minden házzámtáblán rajta legyen a kerület és az utca neve, elég lenne, ha az utcasarkon névtábla igazítana el az arra járó.

Felhasznált forrásművek:

- H. Fekete Péter: Hajdúböszörmény város utcanévei. 1929.
H. Fekete Péter: Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. Bp., 1939.
Győrffy István: Hajdúböszörmény települése. Szeged, 1927.
Halász Gyula: Edes anyanyelvünk. Nyugat kiadása, év nélkül.
É. Kiss Sándor: Hajdúhadház helynevei. Déry Múzeum 1968. évi évkönyve.
Magyar Posta: Budapest utcajegyzéke. 1972.
Magyar Posta: Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged utcajegyzéke. 1972. Városi levéltár.
Hajdúböszörmény, 1973. január 16.

Összesítő zsebkönyv a finn múzeumokról

Izléses zsebkönyv jelent meg angol nyelven, a Finn Múzeumok Szövetsége kiadásában, a finn múzeumokról. A kiadvány minden múzeum nevét, címét, kiállításait, gyűjteményi anyagát, igazgatóját, a múzeumról szóló, legényegesebb irodalmi adatokat ismerteti (*Kaisa Grönholm-Anja Tuulikki Huovinen*: Finnish Museums. Helsinki, 1973.).

A balkáni kacagógerle (*Streptopelia decaocto* Friv.) Hajdúböszörményben

SÓVÁGÓ MIHÁLY

A balkáni kacagógerle új faj a magyar madárfaunában. Különösen hangzik, hogy ez a madár, amely néhol már aggasztó tömegben él az országban és a mezőgazdaságnak komoly károkat okoz, ötven éve még teljesen ismeretlen volt Magyarországon.

Különös jelenség ez amiatt is, mert — sajnos — ahhoz vagyunk szokva, hogy a civilizáció rohamos terjeszkedésével fogynak a madarak. Sok faj megritkul, sőt, teljesen eltűnik onnan, ahol még pár évtizede gyakori volt. Ugyanakkor ez a homokbarna színű, hosszú farkú, fekete nyakörvű madár a két világháború között terjeszkedni kezdett északnyugati irányba és egyre több országot szállott meg. A Peterson féle madárhatározó 1964. évi 9. angol kiadása 168. oldalán található elterjedési térkép még Anglia keleti partjainál, Dániában és Franciaország északkeleti szélén mutatja legnyugatibb előrenyomulását; ezzel szemben az 1972-ben kiadott Parey féle madárhatározó 172. oldalának térképe szerint azóta Franciaország háromnegyedét, Svédország és Norvégia déli részét, egész Angliát, sőt, Írországot is elárasztotta. A balkáni kacagógerle eredeti hazája India, ahonnan már régebben elindult Burma, Kína, Korea, Turkesztán, Afganisztán — majd Perzsia, Törökország és a Balkán felé. Nagyon érdekes, hogy már száz éve előfordult Hercegovinában és Bulgáriában: tehát hazánkhoz egészen közel; de Magyarországra csak az 1930-as években terjedt át.

A balkáni kacagógerle megjelenése robbanásszerű. Egymástól távol eső pontokon települ meg és onnan folyamatosan ellepi a környéket. Magyarországon nem a Balkánnal közvetlenül szomszédos déli határszélén, hanem Budapest közelében Monoron mutatkozott először 1930. körül. 1932-ben Berettyóújfaluban figyeltek fel rá, 1933-ban Pakson, a Duna mellett, 1934-ben Székesfehérváron. Ekkor már rendszeresen kuttattak utána az ornitológusok. Környékünkön 1935-ben Derecskén, 1936-ban Kismarján találták és 1937-ben látták a legelső Debrecenben. De ekkor még olyan ritka volt, hogy hat év telt bele, amíg a 20 km távolságban levő Hajdúböszörményben feltűnt.

Én magam Debrecenben 1941. március 21-én találkoztam az első hármmal, a nagyerdei parkban. Akkor még nagyon örültem ennek a különleges, új madárfajnak. Ugyanitt 1942-ben és 1943-ban is fészkelve találtam.

Hajdúböszörményben 1943. április 17-én jelent meg a legelső balkáni kacagógerle, a Kálvin téri templom kertjében. Egykorú feljegyzé-

seimben olvasom, hogy délután fél 4-kor egy alacsony gesztenyefán ült és jellegzetes — „r” betű nélküli — bűgását hallatta.

Május 1-én a Bocskay téren röpködött kettő és ezek június 8-ig szintén naponta itt jöttek-mentek; aztán eltűntek.

1944. április 6-án egy, április 12-én kettő, április 19-én három tartózkodott a főtéri parkban. Ekkor augusztus hónapig folyton hallatszott egy-kettőnek a bűgása.

1945-ben újabb betelepülés történt és 1946 januárjában, a park közelében fekvő egyik kert mogoró bokrain már 25 aludt. Ekkor már kb. 10 fészkelte a városban; magas fákon, a parkokban és a Mester utcai egészségház kertjében.

1949. január 29-én már 50-et olvastam meg ugyanott, ahol három éve még csak feleannyi aludt és akkor nyáron a fészkelő párok száma 30 lehetett. A legforgalmasabb, legsűrűbben lakott belvárosi részeket kedvelte; a kertek magas fáira rakta fészket és nem hagyta el egész évben a város belterületét.

Feljegyeztem — annyira rendkívüli eset volt —, hogy 1949. október 20-án figyeltem meg legelőször a város belterületén kívül, a Mélyvölgyben, 13-as csapatát.

Ahogy szaporodtak a fészkelő párok, úgy kezdte megszállni előbb a külső városrészeket, utána pedig a határnak állandóan lakott helyeit. 1954 tavaszán rendszeres számlálást végeztem a városban. Hét szakaszra osztva bejártam kerékpáron az összes utcákat és nagyon gondosan megszámláltam az összes balkáni kacagógerlét. 182 példányt találtam a fészkelési időben; tehát kb. 90 pár költött már akkor. Legtöbb a sűrűn beépített negyedekben, ahol az udvarokon magas akácfák voltak. A Vénkertben például akkor még sokkal több gerle (*streptopelia* tutur:) élt és 1956 tavaszán még a keleti temetőben is sokkal nagyobb számban turbékolzt az őshonos gerle, mint a balkáni kacagógerle.

Ezekben az években már rendszeressé vált, hogy augusztus, szeptember és október hónapokban kijáratott a városból táplálkozni a mezőgazdasági területekre. Mint fészkelő azonban csak 1957-ben lépte túl a város belterületét és települt meg a nagyobb tanyákon. Egyazon évben, 1958-ban találtam az egymástól messze fekvő bodai, városerdei és kutasi erdőöri lakásoknál egy-egy fészkelő párt. 1959-ben a Bodán és a zeleméri vasúti megállónál; valamint az erdővel teljesen körülvárt erdőmérnöki lakásnál is költött. 1963-ban hallottam bűgni először a pródi legelő csőszházánál, 1964-ben már a bagotai legelő csőszházánál. 1965-ben a pródi tanyaközpontban és a Keleti Főcsatorna menti kis tanyákon, gátórházaknál, sőt, a főcsatorna erdősávjában is.

Húsz év alatt tehát a balkáni kacagógerle Hajdúböszörmény város egész határát megszállotta.

1966 januárjában a Fűrdőkert magas fái éjszakai zók számát 400-ra becsültem. Ma már novembertől március végéig a Külső hadházi út elején, a nagy terményraktáraknál félezres tömegekben tartózkodik.

Mindenütt az ember közelségét keresi. Zöme ma is a belterületen él; de kint a szőlőskertekben, erdőn, a szántóföldeken is szinte valamennyi állandó emberi lakóhelynek megvan a maga fészkelő balkáni gerlepárja; a nagy tanyaközpontban több is. Ahol az emberi lakásnál fészkelőfát nem talál, közeli fasorok fái is költ, ahonnan az udvarokra bejár táplálkozni.

A város belterületének fészkelő törzsszállománya 300–400 pár között mozog. A külterületi állomány pedig 200–250 pár. Ez a madár igen

aktív az utódnevelésben. Evente legalább kétszer, de gyakran háromszor, sőt négyszer is költ. Átlagosan két fiókát nevel; tehát az évente szárnyra kelő fiatalok száma több ezer.

Ez a madártömeg nem öröm. Még az ornitológusnak sem, nemhogy a mezőgazdaságnak.

Sok más ornitológus társammal együtt elmondhatom, hogy a balkáni gerle az egyetlen madár, amit nem szeretek. Maga az a csúf, dallam nélküli dudálás, amibe hajnaltól napestig bele nem fárad; sőt, fagyos téli napokon is rá-rá-rákezd; kellemetlen a fül számára.

Különösen annak, akit hajnali álmából zavar fel vele. De elsősorban azért haragszom rá, mert az őshonos gerlét; ezt a gyönyörű gurrogó hangú kedves madarat, elmarta; kiűldözte a városból. Eleinte még nem volt köztük baj. A balkáni gerle az udvarokon élt, a maradékokon; a gerle pedig a kertekben, parkokban, a gyommagvakon. Ahogy szaporodott az egyik, úgy fogyott el a másik. A gerle folyamatosan teljesen kiszorult, eltűnt az ember közeléből; pedig még harminc éve nagyon sok városi kert orgonabokrain, temetők bodzáin, gyümölcsösökben ottan költött. Ma már a mi városunk határán csak a zártabb erdőkben, a tanyáktól távolabb eső erdősávjokban él, ahová még a balkáni gerle nem tolakodott be.

A mezőgazdaságnak természetesen nem ilyen érzelmi panaszai vannak ellene. A balkáni gerle nagyon szeret az állattenyésztő telepeket, hizlalók körül élősködni és ha valami állatbetegség felüti a fejét; könnyen tovább hurcolja a ragályt. A növénytermesztésben nyáron nagy elensége a napraforgótábláknak, amiket főleg a kirepült fiókák százas csapatokba verődve fosztogatnak; ősszel a kukoricásoknak; téli időszakban a raktározott terményeknek. Kártétele jelentős lehet.

Jelenlegi vadászati jogszabályunk július 1-től február 28-ig terjedő időszakban megengedi a balkáni gerle vadászatát. Ez igen helyes intézkedés, de nem nagyon élnek vele. A vadászok sajnálják rá a drága patronát. Külföldiek, főleg az olaszok szívesen lövik, mert a magasan suhanó, gyors röptű madár eltalálása sport szempontból határozottan élvezetes. Vadászatát azonban megnehezíti, hogy a napraforgó- és kukoricáérés kivételével a balkáni gerle alig mozdul el az emberi lakások közeléből és a tanyaközpontokban, vagy pláne a város belterületén való puszkázása a lakosságra veszélyes. Jogszabályaink tilalmazzák is a lakott helyen való lőfegyverhasználatot. A belterületen indokolt lenne csapdák-
kal összefogni a tömegeit és vagy galamblovászat céljára külföldre eladni; vagy közfogyasztásra bocsátani. Húsa jóízű, bár feldolgozása aprólékos munkával jár. Valamit azonban tenni kell ennek a kellemetlen jövővénynek a megrendszabályozására; mert túlzott további elszaporodása sem a természeti táj, sem az emberek szempontjából nem kívánatos.

A balkáni gerlének ez az erőteljes terjeszkedése és gyors meghonosodása a madártan különleges jelensége. Ismertünk ugyan eddig is példákat arra, hogy egyes madárfajok fészkelő területeiket kiterjesztik. Így húzódik Magyarországon a *csicsörke*, ez a kanáriszerű kedves kis pinyfélé nyugatról a Tiszántúl felé keletre; a *halvány geze* és a *balkáni fakopáncs* Jugoszláviából Magyarországra, északnak; vagy a *fenyőrigó* lengyel és német költőterületeiről Csehszlovákia felé délnek. Ezek a mozgalmak azonban lassú, kisméretűek, jóformán csak a kutató szakember veszi őket észre. Ugyanakkor a balkáni gerle terjeszkedése rohamos, sok országot érintő látványos és óriási arányú. Hiszen ha csak Ma-

gyarország balkáni gerléit meg lehetne számolni, sok-sok tízezerre, talán százezerre is rúgna az állomány. Ötven éve egy sem volt, ma pedig az egyik leggyakoribb és legismertebb madár. Mozgalma példa nélkül áll.

Mi lehetett a terjeszkedés oka?

Bár a kérdésnek nagy irodalma van, máig sincsen megfejtve. Sokan összefüggésbe hozták kirajzását a háborúval, a hadieseményekkel. Bizonyos, hogy hazánkat a második világháború alatt szállta meg igazán. A tudomány azonban tagadja az összefüggést.

Kézenfekvőnek látszik az eredeti fészkelőhelyén való túlszaporodását és a megélhetést kereső tömegeknek más vidékekre való vándorlását feltételezni. Bizonyos, hogy ennek komoly szerepe lehet. De maga a terjeszkedés módja nem ezt mutatja. Ha ez lett volna az igazi ok, akkor tömegesen kellett volna a gerléknek jönni, ezzel szemben csak egyenként, páronként, jelentéktelen kis számban szivárogtak ide.

Legérthetlenebb területfoglalásuk északnyugati tájolása. Ha egy vonalzót fektetünk a térképre Isztambul és London közé, ez pontosan mutatja a balkáni gerlék útját. Nincsenek Dél-Olaszországban, Szicíliában, Spanyolországban; de nincsenek északra, Ukrajnában, A Fekete-tenger és Kaspi-tenger között, Fehér-Oroszországban, általában a Szovjetunió európai részein sem. Pedig megélhetésük ott ugyanúgy meglenne. Milyen belső parancs készíthette őket északnyugatra és tiltotta meg nekik az északi terjeszkedést: ez maga a legrejtettebb elem ennek a madárfajnak a csodálatos mozgalmában.

A perui népművészetről

Abban az általános, világszerte tapasztalható érdeklődésből, ami a népművészet felé fordul, sok esik a dél-amerikai népművészet megismerésére. A dél-amerikai népművészet érdekes keveréke a XVI–XVII. századi spanyol–portugál és a mára már majd teljese kihalt indiánok népművészetének. Tanulmányozása módszertani szempontból is jelentős, mert rendkívül értékes, másutt alig tanulmányozható eseteit szolgáltatja az akkultúrizációs, a migrációs folyamatoknak, a kulturális jelenségek átadásának, átvételének, elterjesztésének és módosulásának. A Perui Népművészeti Nemzeti Múzeumban rendezett (*Museo Nacional de la Cultura Peruana*) nagyszabású népművészeti kiállítás (*Arte popular del Peru*) széles körűen tájékoztat ezekről a kérdésekről. A hozzánk eljutott kiállításismertető (*Luisa Castandena Leon*) minderről megfelelően informál.

Magyar nyelvű újévi üdvözlét, Szerbiából

A Zenicai Városi Múzeum (*Muzej Grada Zenice*) igazgatója, *Fikret Ibrahimasic*, azzal a kéréssel küldte el a Déri Múzeumnak múzeuma eddigi kiadványait, magyar nyelvű levél kíséretében, hogy a két múzeum kössön barátságot, fejtsen ki közös tevékenységet, alakuljon ki közöttük baráti viszony. Erdemes megemlíteni, hogy a zenicai múzeum több nyelvű újévi üdvözlétén azt is olvashattuk: Boldog új évet!